

150 jaar voortgezet onderwijs *aan de Bagijnesingel*

Wim Huijsmans

Suikerhistorie*(Collectie ZHT)*

*Het pand Sassenstraat 26 in juli 2017.
(Foto Elske Bootsma)*

Chinees Indisch Restaurant 'Wen Chow' Sassenstraat 26

Het hoekpand Sassenstraat 26 met zijn afgeronde gevel is een product van de tijd. Het is rond 1875 in eclectische stijl opgetrokken, een bouwstijl die zich kenmerkt door stijlelementen uit vroegere tijden te combineren tot een nieuw geheel.

An Pai Lau (geb. 1912) begon als eerste in Zwolle een Chinees Indisch restaurant. Hij was in 1937 in Nederland komen wonen en had aanvankelijk met textiel gevent. In 1945 streek hij neer in Zwolle waar hij in de Walstraat op nr. 58 een klein Chinees restaurant begon. Lau maakte zelf bami en slachtte de kippen in de tuin. De eerste gasten waren vooral oud-Indiëgangers en oud KNIL-militairen, maar al snel kwamen er ook veel Zwollenaren over de vloer. In 1951 verhuisde het restaurant daarom naar de Sassenstraat en kreeg de naam Wen Chow. Het was nieuw dat je bij de Chinees eten kon afhalen. Je moest dan wel je eigen pannetje meenemen. De latere eigenaar veranderde naam van het restaurant in Yang Zhing. 'De Chinees in de Sassenstraat' werd in Zwolle een begrip, waar je zestig jaar lang lekker en goed kon eten.

Sinds 2014 is in het pand het Blauwdruck Zwolsch Warenhuis gevestigd, een winkel met een multifunctionele ontmoetingsruimte waar onder meer kunst, sieraden en keramiek te koop zijn. Je treft er ook een lunchroom aan met huisgemaakte taarten. De Chinese tekens boven de ingang en het Chinese plafond herinneren nog aan de vorige bestemming. Voor 2014 kon je er alleen maar eten, nu vind je er eten en kunst onder één dak.

Redactioneel

Het is dit jaar 150 jaar geleden dat in Zwolle de Rijks Hogere Burgerschool (Rijks HBS of RHBS) van start ging aan de Bagijnensingel. De Rijks HBS was de voorloper van de huidige Van der Capellen Scholengemeenschap. De school verhuisde al in 1970 naar de Lassuslaan, maar het oorspronkelijke gebouw functioneert nog altijd als onderwijsinstelling en is daarmee het oudste schoolgebouw in Zwolle dat nog als zodanig in gebruik is. Jan Gulikers laat 150 jaar gebouw en gebruikers de revue passeren.

Ingrid Petiet beschrijft hoe aan het leven van de joodse Selma Wijnberg, die als een van de weinigen Sobibor overleefde, in een expositie in de synagoge vorm is gegeven.

Vanwege de internationale Hanzedagen van 15-18 juni dit jaar in Kampen zet Frank Inklaar vraagtekens bij het gebruik van de Hanze als merknaam, terwijl er in onze stad maar bitter weinig herinnert aan de Hanze van weleer.

Jan van de Wetering neemt ons mee op bedevaart naar Frankrijk, niet naar Lourdes of Lisieux, maar naar de verdwenen kaak van Thomas a Kempis, die in de schrijn in de Onze Lieve Vrouwebasiliek ontbreekt.

De gebroeders Banck, wier ouders in de bloemen werkten, zeggen het met bloemen. Zij beschrijven de bloemisterij van Krajenbelt en Koldewee vlakbij de Van Karnebeekstraat.

De zomer van 1967 staat bekend als 'Summer of Love'. Voor inwoners van Zwollerkerspel gold dat bepaald niet toen hun gemeente op 1 augustus 1967 werd opgeheven. Wim Coster vertelt naar aanleiding van zijn recent verschenen boek over enkele aspecten uit de boeiende geschiedenis van de ruim dertig dorpen en buurtschappen die gezamenlijk Zwollerkerspel vormden.

Wij wensen u weer veel leesplezier.

Inhoud

Suikerhistorie Wim Huijsmans 54

Van Rijks HBS tot Deltion Sprint Lyceum, 150 jaar voortgezet onderwijs aan de Bagijnensingel Jan Gulikers 56

Selma een leven, een tentoonstelling Ingrid Petiet 76

Hanzestad Zwolle Het ontstaan van een nieuw imago Frank Inklaar 86

Op zoek naar de verdwenen kaak Jan van de Wetering 92

Bloemisterij Krajenbelt en Koldewee Gerrit Banck † en Geert Banck 97

Zwollerkerspel: gordel en levensader rondom de stad Wim Coster 103

Auteurs 109

Coverfoto: Het Deltion Sprint Lyceum aan de Bagijnensingel, 2017. (Foto Jan Gulikers)

Inzet: Eindexamenklas hbs-b uit 1951. Voor namen zie pagina 65.

Van Rijks HBS tot Deltion Sprint Lyceum, *150 jaar voortgezet onderwijs aan de Bagijnesingel*

Jan Gulikers

De omgeving van het gebouw van de voormalige Rijks Hogere Burger School (verder: Rijks HBS) aan de Bagijnesingel is in de afgelopen jaren drastisch veranderd. De laatste monumentale en beeldbepalende kastanjabomen, links van het gebouw bij de ingang van de fietsenstalling, zijn een paar jaar geleden verdwenen. De bloederziekte heeft deze oude paardenkastanjes de das omgedaan. Het is even wennen, met de nieuwbouw aan de Bagijneweide en de Rhijnvis Feithlaan. Het ziet er verzorgd, maar een beetje kaal uit en de jonge aanplant voor het gebouw heeft nog wat tijd nodig. Maar nog steeds heeft het gebouw een onderwijsbestemming, al 150 jaar

lang. Op de gevel prijkt nu de aanduiding 'Deltion Sprint Lyceum'.

Het aanzien van het neoclassicistische schoolgebouw aan de Bagijnesingel, ontworpen door stadsarchitect B. Reinders en in 1867 in gebruik genomen,¹ is in hoofdlijnen intact gebleven. Het gebouw lag aan het einde van de negentiende eeuw in een groene omgeving, met bomen aan weerszijden en een groene achtertuin. Alleen het middendeel van het gebouw ziet er anders uit. In 1951-1952 vond er een ingrijpende verbouwing plaats, waarbij dit deel werd voorzien van een tweede verdieping. Bij die verbouwing werd tevens het trappenhuis vernieuwd en werd de

De Rijks HBS aan de Bagijnesingel omstreeks 1900. (Collectie HCO)

ingang aangepast. De door de gemeente geschonken oude klok boven de ingang, oorspronkelijk afkomstig van de Binnen-Diezerpoort die in 1829 was afgebroken, werd na de verbouwing in bruikleen afgestaan aan de St. Jozefkerk in de Assendorperstraat.² Ook de klassieke ornamenten aan de voorgevel zijn er niet meer.

Thorbecke zou het schoolgebouw vast nog wel herkennen. Hij was als minister van Binnenlandse Zaken tevens belast met de portefeuille onderwijs en hij was nauw betrokken bij de totstandkoming van de hbs in Nederland en de vestiging van een rijks-hbs in zijn geboortestad Zwolle.

Ruim honderd jaar heeft de Rijks HBS gebruik gemaakt van het gebouw. Na invoering van de Mammoetwet in 1968 verhuisde deze school in 1970 naar een nieuw gebouw aan de Lassuslaan en ging verder als rijksscholengemeenschap voor mavo, havo en vwo, in 1990 omgedoopt tot gemeentelijke Van der Capellen Scholengemeenschap.

In 2008 kreeg het gebouw aan de Bagijnensingel de status van gemeentelijk monument, omdat het object niet alleen stedenbouwkundig en geschiedkundig, maar ook architectuurhistorisch van waarde is. De bouwstijl wordt aangeduid als eclectisme/traditionalisme van de Delftse school.³

Het ontstaan van de hbs in Nederland

De grondwet van 1848 verplichtte de regering al het onderwijs in wetten te regelen. Begin 1862, kort na het aantreden van een nieuw kabinet onder leiding van de liberale voorman Johan Rudolph Thorbecke, werd een wetsvoorstel ingediend, dat een jaar later (mei 1863) uitmondde in de Wet op het Middelbaar Onderwijs.⁴ Thorbecke, de geestelijke vader van de wet, zorgde daarmee voor een wettelijk geregelde opleidingsvorm, die in de ons omringende landen Duitsland, Frankrijk en Engeland al een tijd bestond. De discussie rond het wetsvoorstel spitste zich toe op het thema: wat diende onder middelbaar onderwijs te worden verstaan? Volgens Thorbecke hoorden de gymnasia, die de leerlingen voorbereidden op het studeren aan de universiteit, niet tot het middelbaar onderwijs, maar tot het hoger onderwijs. De universitaire opleiding en de school, die daar-

MMS

In het uiteindelijke wetsvoorstel uit 1863 werd ook nog plaats ingeruimd voor de Middelbare School voor Meisjes (mms), bestemd voor meisjes uit de meer gegoede en burgerklasse. Voorschriften over de inrichting van het onderwijs aan de mms werden niet gegeven.²⁴ Er werd lesgegeven in vele vakken, een brede en algemene vorming was het uitgangspunt. Het examen voor het mms-diploma omvatte een vast vakkenpakket, met daarin de vakken Nederlands, Frans, Duits, Engels, aardrijkskunde en geschiedenis. Het diploma gaf geen toelating tot de universiteit, maar wel tot een aantal voortgezette middelbare opleidingen (tegenwoordig hbo-opleidingen), zoals de kweekschool, de kunstacademie en de school voor maatschappelijk werk. Ook werd de mms als een goede vooropleiding voor het beroep van secretaresse gezien, bijvoorbeeld bij Schoevers.

toe voorbereidde (het gymnasium), moesten een eenheid blijven vormen. Hij maakte daarmee het principiële onderscheid tussen het onderwijs voor de 'kleine minderheid' der samenleving, die de geestelijke leiding daarvan heeft en het onderwijs voor de 'talrijke burgerij', die voorbereid moest worden om te werken in de 'nijvere' maatschappij.⁵

De nieuwe opleiding 'Hogere Burgerschool' was bestemd voor dat deel van de burgerij dat geen wetenschappelijke opleiding, maar een brede algemene ontwikkeling en maatschappelijk nuttige kennis wenste. Jongelieden uit de gezeten burgerij konden daarmee worden voorbereid op 'hogere' functies in handel en industrie. Het vakkenpakket van de nieuwe opleiding omvatte vakken als boekhouden, handelskennis, moderne talen, alsmede wiskunde, natuurkunde en scheikunde. De hbs moest oorspronkelijk drie jaar duren en was tevens bedoeld als onderbouw van een aantal landbouwscholen. Op enkele plaatsen in het land moest een vijfjarige variant komen ter voorbereiding op de te stichten Polytechnische School in Delft.

In 1864 stichtte het Rijk de eerste rijks hogere burgerscholen. Maar geheel volgens de denkwijze van de liberaal Thorbecke moest de rol van de staat beperkt blijven: een paar modelscholen, dat was voldoende; nieuwe scholen kwamen er dan

Aletta Jacobs

In 1870 was Aletta Jacobs de eerste Nederlandse vrouw die als toehoorder officieel werd toegelaten tot de hbs in haar geboorteplaats Sappemeer. Zij was als achtste van elf kinderen geboren in een Joods gezin. Haar vader, de arts Abraham Jacobs, maakte zich al vroeg sterk voor het recht op hoger onderwijs voor vrouwen. Een jaar later vroeg ze minister Thorbecke toestemming om aan de universiteit te studeren. Ze werd in 1871 toegelaten als studente medicijnen aan de Rijksuniversiteit Groningen, aanvankelijk voor een proefperiode van één jaar.

vanzelf. Voor het overige moest vooral de lagere overheid de handen uit de mouwen steken.⁶ Het Rijk stichtte vijf rijks hogere burgerscholen met een vijfjarige cursus en tien met een driejarige opleiding en introduceerde daarmee tevens een nieuw fenomeen in het onderwijsstelsel: het Rijk als scholenstichter. Diverse gemeenten volgden dit voorbeeld. De eerste rijks-hbs'en kwamen in Groningen en Roermond, de eerst gemeentelijke

Elberts en Heimans

Willem Antonie Elberts en twee van zijn secondanten werden na de opheffing van de kostschool benoemd tot leraar aan de Rijks HBS en de leerlingen van het instituut werden ingeschreven op de hbs. Elberts (geboren in 1820 in Deventer) was een gerespecteerd man, die aan het einde van zijn loopbaan in 1894 tijdelijk de functie van directeur aan de rijks-hbs vervulde.²⁵ Elberts is vooral bekend geworden door zijn publicatie 'Historische wandelingen in en om Zwolle' uit 1890, bij Waanders in 1973 herdrukt. Elberts overleed in 1903 en zijn grafombe staat op begraafplaats Bergklooster.

Een van de leerlingen uit de beginperiode van de Rijks HBS was de in 1861 geboren Eli Heimans. Het was de bedoeling dat hij na de hbs scheikunde zou gaan studeren, maar zover kwam het niet. In de vierde klas verliet hij de school, omdat hij in het bedrijf van zijn vader (een stoffenververij) het contact met de klanten moest onderhouden. In zijn vrije tijd studeerde hij voor (hulp)onderwijzer en na enkele jaren hulponderwijzer geweest te zijn in Zwolle werd hij hoofd van een lagere school in Amsterdam.²⁶ Daar ontmoette hij Jac. P. Thijssen en samen propageerden zij de natuurstudie en de veldbiologie. Vele publicaties verschenen van zijn hand, waaronder het boekje 'Uit ons Krijtland' uit 1911. De Heimans-groeve in Zuid-Limburg is naar hem genoemd.²⁷

hbs'en in Zutphen, Leiden, Delft, Haarlem, Sneek, Deventer en Maastricht.⁷ In de praktijk ontstonden twee soorten scholen, namelijk de driejarige en de vijfjarige hbs. Ook is er enige tijd een zesjarige cursus geweest met eenzelfde programma als de vijfjarige. Bij alle opleidingen lag de nadruk op het onderwijs in wiskunde, exacte vakken en moderne talen. Anders dan verwacht werd vooral de vijfjarige hbs een succes, de driejarige variant werd grotendeels verdrongen door de mulo waar in vier jaar dezelfde stof onderwezen werd.

Aanvankelijk gaf het diploma van de hbs geen recht tot toegang tot de universiteit. Wie toch toegelaten wilde worden moest een toelatingsexamen doen en moest in een aantal vakken testimonia-colleges aan de universiteit volgen. Bij uitzondering gaf de minister vrijstelling van de toelatingseisen. In de Wet op het Hoger Onderwijs (1876) werden de mogelijkheden voor hbs-abituriënten vastgelegd en in de decennia daarna werd de toegang tot de universiteit voor gediplomeerden van zowel hbs-a als hbs-b in een aantal etappes verder vergemakkelijkt en in de Hoger Onderwijswet van 1937 opgenomen.⁸

Dat heeft mede geleid tot de expansie van het hoger onderwijs en daarmee heeft de hbs de facto bijgedragen aan de emancipatie van de middenklasse.

De Rijks HBS in Zwolle, 1867

In het najaar van 1863 kwamen enige ingezetenen van Zwolle in de Harmonie aan de Grote Markt bijeen om het initiatief te nemen tot de oprichting van een 'hogere burgerschool met vijfjarigen cursus'.⁹ Enkele maanden later besloot de gemeenteraad aan het college van B en W te vragen een verzoek aan de minister van Binnenlandse Zaken te richten om een dergelijke school in Zwolle te mogen vestigen. Minister Thorbecke reageerde instemmend op het verzoek, maar stelde daarbij wel de voorwaarden dat het 'Instituut voor Jongens' van de heer Elberts moest worden opgeheven (geen concurrentie!) en dat de gemeente een financiële bijdrage zou moeten leveren. In juli 1864 stemde de gemeenteraad in met de voorwaarden en in oktober van dat jaar volgde het akkoord van de minister.

Een andere voorwaarde was dat er een lagere school zou komen, die aansloot op de hbs. Dat was de aanleiding voor de oprichting van School 1, een lagere burgerschool waar ook de beginselen van het Frans en van wiskunde aan de orde kwamen. School 1 verhuisde in 1929 naar de huidige locatie aan de Westerlaan. In 1959 veranderde de naam van de school in Parkschool. Heel lang heeft de Parkschool de reputatie gehad van opleidingsschool voor hbs en gymnasium, met een sterke nadruk op de cognitieve aspecten van het onderwijs. Voor creatieve en sociale vorming kon je beter een andere school kiezen. In 2017 viert ook de Parkschool het 150-jarig bestaan.

Aanvankelijk werd gedacht om de nieuwe school te huisvesten in de lokalen van de 'Beurs, eertijds Wijnhuis' aan het Grote Kerkplein, maar Thorbecke vond dat geen goed idee ('noch voldoende, noch doelmatig'). De Badhuiswal was een andere optie, maar dan zou de daar aanwezige molen moeten worden afgebroken. Uiteindelijk werd gekozen voor de locatie aan de Bagijneweide. De bouwkosten van het U-vormige gebouw bedroegen f 81.250,-, waarvan het Rijk f 20.000,- voor zijn rekening nam, de overschrijding van de oorspronkelijk geraamde kosten.¹⁰ Na twee jaar bouwen was de school in 1867 gereed en op 10 september van dat jaar vond de officiële opening plaats.

Zoals al opgemerkt is de school gebouwd naar een ontwerp van stadsarchitect B. Reinders.¹¹ De conciërgewoning (1909) en het gymnastieklokaal (1907) zijn van latere datum. Architect Reinders is in de tweede helft van de negentiende eeuw ook betrokken geweest bij de ontwikkeling van de paardentram in en rond Zwolle. Een gedeelte van de remise en de stallen zijn nog terug te vinden in de tuin van het voormalige Katerveerhuis.

De eerste directeur, dr. Huberts, mocht in het openingsjaar 1867 jaar in totaal 74 leerlingen begroeten, ingeschreven in de klassen 1 tot en met 4. Het waren allen jongens. De eerste vrouwelijke leerling, Gerritje Muijderman, werd in 1876 toegelaten. In 1898 telde de Rijks HBS in Zwolle 76

EINDEXAMEN DER HOOGERE BURGERSCHOLEN IN 1875.

STELKUNDE.

(3 UREN.)

- 1 De waarden van x , y en z te vinden uit de vergelijkingen:

$$x + y + z = 41, \quad x^2 + y^2 + z^2 = 725, \quad xz = 168.$$

2. In een der hoekpunten van een gelijkzijdigen driehoek, waarvan de zijde 10 meter bedraagt, bevinden zich twee lichamen, die zich in dezelfde richting met snelheden van 5 en 4 meter in de seconde langs den omtrek bewegen. Na hoeveel tijd zal voor de eerste maal het eerste lichaam in het tweede hoekpunt en te gelijker tijd het tweede lichaam in het derde hoekpunt gekomen zijn?

3. Een grootheid a wordt in twee deelen verdeeld, zoodanig dat de som der vierkanten van de deelen gelijk is aan tweemaal het verschil der vierkanten. Het grootste der verkregen deelen wordt weder op dezelfde wijze verdeeld en zoo gaat men voort tot in het oneindige. Bepaal de som van al de grootste deelen, die men aldus verkregen heeft.

leerlingen: 67 jongens en 9 meisjes. Bij het veertigjarig bestaan in 1907 waren er 143 leerlingen, bijna een verdubbeling van het aantal van tien jaar daarvoor. In de Buitensociëteit werd een reünis-tenbijeenkomst gehouden.

Een eindexamenopgave 'stelkunde' uit 1875 voor de 'Hoogere Burgerscholen'. (Collectie Hans van Lint)

In 1903 bezocht Paul Kruger, president van de Zuid-Afrikaanse Republiek, Zwolle. Voor de Rijks HBS kreeg hij bloemen aangeboden door enthousiaste leerlingen. (Collectie HCO)

*De eindexamenklas
van de Rijks HBS uit
1905. (Uit: Honderd
Jaar R.H.B.S. Zwolle)*

De periode 1900 tot 1940

Bij het vijftigjarig bestaan in 1917 telde de school 197 leerlingen. In de periode tussen de beide wereldoorlogen nam het aantal leerlingen niet verder toe. In 1934 is het leerlingenaantal zelfs gedaald tot 165.¹² Het zijn aantallen die in de huidige tijd ondenkbaar zijn, per jaar stroomden ook maar enkele tientallen nieuwe leerlingen in. Vaksecties zullen er niet geweest zijn, per vakgebied was er doorgaans slechts één leraar. Leraar Zijlstra herinnerde zich in het gedenkboek uit 1967 dat hij in 1934 werd benoemd onder de voorwaarde dat hij alle lessen Frans op de hbs zou verzorgen aan in totaal tien klassen.

In dit gedenkboek, uitgebracht naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de Rijks HBS, halen leerlingen en leraren herinneringen op aan hun schooltijd in de eerste helft van de twintigste eeuw.¹³ 'Dat is geen eenvoudige zaak: schoolherinneringen ophalen van een halve eeuw geleden!'; zo begint Henk Olland zijn bijdrage over zijn schooltijd in de periode rond de Eerste Wereldoorlog. Natuurlijk herinnerde hij zich zijn klasgenoten en hun eigenaardigheden. En uiteraard ook de leraren, met hun bijnamen als 'de Sik', 'de Paf', 'de Klont' en 'de Zoere'. Directeur Wigman

*Dr. L. W. Th. Wigman,
directeur van de Rijks
HBS van 1909-1916.
(Collectie Hans van
Lint)*

Docenten en leerlingen van de Rijks HBS, gefotografeerd op de binnenplaats aan de achterkant van de school. Omstreeks 1920. (Foto Eelsingh, collectie HCO)

ging in die jaren, in 1916, met pensioen en werd opgevolgd door directeur Botermans. Terugblikkend concludeert Olland dat de school zeker heeft bijgedragen aan zijn intellectuele ontwikkeling, maar geen aandacht besteedde aan recreatie, sport, culturele uitingen of gezelligheidsleven. Met enige afgunst spreekt hij over het gymnasium, de enige andere middelbare school in die tijd in Zwolle. Daar hadden ze wel een eigen gymnasias-tenbond met onderlinge avonden, met een eigen leerlingenbestuur en een jaarlijkse feestavond met bal in Odeon.

Het aantal meisjes dat de hbs bezocht bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog ver achter bij het aantal jongens. Zo werden in het schooljaar 1927-1928 dertig jongens en acht meisjes aange-meld. Tijdens de pauze werden jongens en meisjes streng gescheiden gehouden. De jongens verbleven op de binnenplaats, de meisjes liepen wat door de tuin, die als een parkje was ingericht.

Mogelijk is de daling in leerlingenaantal in het interbellum mede veroorzaakt door de start van een christelijke hbs in 1919. Vanaf 1925 is deze

school gevestigd aan de Veerallee en staat sinds 1971 bekend als het Carolus Clusius College. Het CCC maakt tegenwoordig onderdeel uit van de Landstede Groep.

De Rijks HBS in de oorlogsjaren

Jan Louwen, de bekende Zwolse schrijver-journalist, deed in 1937 toelatingsexamen. Destijds werden er wekelijks 32 lessen gegeven: Nederlands, Frans, Duits, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurlijke historie, wiskunde, tekenen en lichamelijke oefening. Pas in de tweede klas kwamen daar Engels, scheikunde en natuurkunde bij. Achter de voorgevel, aan twee zijden afgesloten door de zijvleugels van het hoofdgebouw, was een ruimte die ook weer in twee delen was gesplitst. Het eerste gedeelte, met grint bedekt, was bestemd voor de jongens. Daarachter lag een romantische tuin waar de meisjes konden wandelen. In de praktijk werkte dat wonderwel. Het hoorde gewoon zo, precies zoals het niet was toegestaan dat in de tweepersoons banken in de klas een jongen en een meisje naast elkaar plaatsnamen.

Dr. A.J. Botermans, directeur van de Rijks HBS van 1916-1934. (Collectie HCO)

W. Zijlstra werd aangesteld in 1934 en bleef jarenlang docent Frans aan de Rijks HBS. (Uit: Honderd Jaar R.H.B.S. Zwolle)

Luchtfoto van de Rijks HBS van vlak na de oorlog, waarop de groene omgeving van de school duidelijk zichtbaar is. De tuin rechtsvoor hoorde bij het Sophia Ziekenhuis. (Collectie HCO, uitsnede)

De jongens in de pauze vóór op de binnenplaats, de meisjes daarachter in de tuin. (Uit: Honderd Jaar R.H.B.S. Zwolle)

Leerlingen mochten niet roken, de leraren wel, ook gedurende de les. Velen deden dat ook, zeker de leraar aardrijkskunde die vanwege zijn eeuwige sigaar de bijnaam 'de Paf' had.¹⁴

In het gedenboek naar aanleiding van het 125-jarig bestaan van de Rijks HBS/RSG Van der Capellen blikt oud-leerling Wil Cornelissen terug op zijn schoolperiode tijdens de oorlogsjaren.¹⁵ Een van de belangrijkste gebeurtenissen voor de school uit die tijd is het ontslag en de arrestatie van directeur Baumann, in juli 1941. De directeur werd door de bezetter verweten dat hij niet op de hoogte was van het insigneverbod, dat er een verboden boek op school in gebruik was en vooral dat de uit zijn ambt ontheven leraar Salomon (Sam) Elte herhaaldelijk de school bezocht. Ook lerares Van Zanten mocht vanwege haar joodse achtergrond niet langer lesgeven. Zij heeft de oorlog niet overleefd. De joodse leraar J. Polak werd

Leerlingen van de Rijks HBS op 29 juni 1940, de verjaardag van prins Bernhard. Daarom dragen de leerlingen allemaal een witte anjer, als teken van protest tegen de bezetter. Bovenste rij vlnr.: Jan Horseling, Hennie Rijk, Cor Romijn; tweede rij staand: Diny van Aalderen, Yta Jonkers, Annie ?, Bep Mulder, Rike Ruiter, Mien Mulder; zittend: Jopie Tielbaard, Jaap Stoffer, Benno Levie, Henk de Jager, Piet Poelstra, Han ?. (Collectie HCO)

met ziekteverlof gestuurd en ging enkele jaren later met pensioen.

De taak van de directeur werd overgenomen door inspecteur De Bruijn, maar ook hij werd aan het einde van dat jaar uit zijn functie ontheven. In 1942 werd de directeur vervangen door P.A. van Rossem, de man die belast was geweest met het onderzoek naar de gedragingen der leerkrachten. Hij was sinds 1931 leraar Frans aan het Christelijk Lyceum aan de Veerallee. Van Rossem was in 1894 in het Belgische Tlemsche geboren en tijdens de Eerste Wereldoorlog een zeer actief flamingant geweest.

Na zijn aanstelling begon er een waar schrikbewind te heersen. Kort na zijn benoeming werd er aandacht besteed aan het 75-jarig bestaan van de school, maar de tijd leende zich niet voor feestelijkheden. Na de bevrijding verdween Van Rossem in een gevangenenkamp en directeur Baumann en inspecteur De Bruijn keerden op hun posten terug.

Op 15 augustus 1941 ontving de burgemeester van Zwolle van de Duitse bezetter de opdracht om alle joodse leerlingen per 1 september te laten verwijderen van de Nederlandse openbare en particuliere scholen en hen onder te brengen in joodse scholen met joodse leerkrachten. Voor de Rijks HBS betekende dit dat er 13 leerlingen van school verwijderd werden en voortaan les kregen op het Joods Lyceum in het gebouw van de protestantenbond aan de Thorbeckegracht. Ook joodse leerlingen uit regiogemeenten als Deventer, Mepel, Steenwijk, Kampen en Coevorden bezochten in de periode 1941-1943 het Joods Lyceum in Zwolle. Van de 58 ingeschreven leerlingen zijn er zeker 33 in de concentratiekampen omgekomen.¹⁶ Na de grote razzia's in oktober en november 1942 heeft het Joodse onderwijs in Zwolle bijna niet meer gefunctioneerd.

In een artikel in het *Zwols Historisch Tijdschrift* in 2001 beschrijft oud-leerling Willem Boxma een bijzonder incident dat zich afspeelde in december 1942.¹⁶ De leraar Duits, B. de Jong, vanwege zijn gelijkenis met een traditionele kelnner (statige houding, platvoeten en een vlinderstrikje) door de leerlingen aangeduid als 'Herr Ober', was tot

aan de meidagen van 1940 een redelijk populaire leraar. Maar spoedig na de inval van de Duitsers ontpopte hij zich als een NSB'er. Met zijn openlijke sympathie voor het nazisme – hij kwam al in de meidagen van 1940 in zwart uniform op school – verspeelde hij de sympathie van de leerlingen. Aan een van de eindexamenklassen had hij een repetitie gegeven met een stukje tekst uit Hitlers *Mein Kampf*. Overrompeld en bevreesd voor eventuele represailles hadden de leerlingen de opgave morrend gemaakt. Tijdens de pauze kregen de leerlingen van de parallelklas te horen wat er was gebeurd. Zij spraken met elkaar af dat ze zouden weigeren om de repetitie te maken. Herr Ober schreef de tekst met een krijtje op het bord, terwijl de spanning in de klas was te snijden. Toen de leraar klaar was stond klassenvertegenwoordiger Gjalt Spijkstra op en deelde mede dat de klas de opgave weigerde te maken. 'Dat wordt dan een onvoldoende, voor jullie allemaal', zei Herr Ober en verliet het lokaal om zijn beklag te doen bij directeur Van Rossem. Volgens Jan Louwen, een van de klasgenoten, ging de klas uiteindelijk toch overstag en maakte de repetitie. De dag daarna werd Spijkstra uit de klas gehaald en afgevoerd naar het Huis van Bewaring in Arnhem. Pas na vier weken kwam hij vrij.

De eerste klas in oktober 1943. (Uit: Vijfmaal zilver)

Hoe ingrijpend de verbouwing in 1951-'52 was laat deze foto goed zien, het hele midden-gedeelte van de school werd afgebroken en opnieuw opgebouwd. (Foto Dolf Henneke, collectie HCO)

Het onderwijs ging zo goed en zo kwaad als mogelijk was tijdens de oorlogsjaren verder, maar in 1944 moest de school geheel worden ontruimd omdat de Duitsers het gebouw opeisten. De leerlingen vonden onderdak in schoolgebouwen in de Bloemendalstraat en op het Assiesplein. Na de slag bij Arnhem en tijdens de winter van 1944-1945 voelde men zich niet veilig meer en de lessen werden onregelmatig gegeven. Gedurende enkele maanden was er zelfs helemaal geen onderwijs meer, totdat op 1 mei 1945 de school weer werd opgestart. Pas in de herfst van 1945 kon het gebouw aan de Bagijnensingel weer in gebruik genomen worden. Het was direct na de oorlog ernstig vervuild achtergelaten en er moest een vlooiënplaaig bestreden worden. Het heeft wel tot 1950 geduurd voordat het onderwijs weer echt normaal was. Leraren beklaagden zich erover dat het moeilijk was om leerlingen, na die turbulente jaren, weer tot een gedisciplineerde werkhouding te bewegen.

Onstuimige groei in de jaren vijftig en zestig... en de terugloop daarna

In 1949 werd J.H. (Co) van Lint directeur van de Rijks HBS. In die tijd stonden samenwerking en wederopbouw van ons land op de voorgrond. Het gezag van een directeur werd als iets vanzelfsprekends beschouwd, de directeur was schoolleider

Een practicum uit 1950. Aan witte jassen deed men toen nog niet. (Uit: Vijfmaal zilver)

in de letterlijke zin van het woord. Hij gaf leiding, zorgde voor rust en orde binnen de school en voor een strakke organisatie. Hij nam beslissingen en verwachtte van zijn medewerkers volledige toewijding en volgzzaamheid. Van Lint was tevens een zeer gewaardeerd leraar wiskunde en mechanica aan de school. Leraren genoten respect van hun leerlingen en het beroep van leraar had status. Jonge leraren die zich bij de voornaam lieten noemen werden door hun collega's er op geattendeerd dat dit niet de bedoeling was. Een bepaalde afstand tot de leerling was zeker gewenst.

Na de oorlogsjaren bloeide de school als nooit tevoren. Dat was mede te danken aan de komst van de Rijks MMS in 1950. Op initiatief van directeur Van Lint werd het middelste gedeelte en de ingang van het schoolgebouw in 1951-'52 vernieuwd en met een extra verdieping uitgebreid. Een ingrijpende verbouwing, waarbij wel het oorspronkelijke aanzien van het schoolgebouw intact bleef. Maar het ruimtegebrek was daarmee niet opgelost. Ondanks de start van een rooms-katholieke hbs in Zwolle in 1950 (de voorloper van het huidige Thomas a Kempis College) kon het gebouw aan de Bagijnensingel de grote toeloop van leerlingen, het effect van de naoorlogse geboortegolf, niet verwerken. In het jaarverslag over schooljaar 1957/1958 staat vermeld dat het gebouw te klein is geworden.

Eersteklassers begin jaren vijftig, met juffrouw Reinders, docent Frans. (Collectie Hans van Lint)

Een van de eerste mms-klassen, medio jaren vijftig. (Collectie Hans van Lint)

De eindexamenklas hbs-b uit 1951. Voorste rij vlnr.: Juffrouw Velthuisen, lerares wis- en natuurkunde, Han Zimmerman, Hans van Lint, A. Geerdes; tweede rij: ? van der Most, ?, Willy Broekhart, Riet Koning, Van Bakkum, Betty Siebzeiner; derde rij: Jan Burks, H. van der Bosch, ?, M. Muller, Maureau, A. Visser; achterste rij: H. van de Velde, Henk de Lange, ?. (Collectie Hans van Lint)

In de jaren vijftig gingen er nog steeds minder meisjes dan jongens naar de hbs, bovendien was de mms toen net opgericht. Alle meisjes die zich aanmeldden in een leerjaar, werden in dezelfde klas geplaatst, zodat er parallelklassen ontstonden met alleen maar jongens. Hier zo'n jongensklas, met de heer Postma, docent Duits. (Collectie Hans van Lint)

Groepsfoto van de leraren in de lerarenkamer in de jaren vijftig. Staand vlnr.: Noorman - Nederlands, Bos - wis- en natuurkunde, Postma - Duits, Goedemoed - boekhouden, Goor - gymnastiek, Harry ('Tarzan') - wiskunde, ? - Engels, Nijenhuis - geschiedenis, De Vries - aardrijkskunde, Smit - wiskunde, Hubert - biologie, Douwes - Frans, Vegter - economie; zittend: Van Nifterik - aardrijkskunde, ? - Frans, De Kok - geschiedenis, Sennema - geschiedenis, Van Lint - directeur, tevens wiskunde en mechanica, Caspers - tekenen. Op de foto ontbreken een aantal docenten, onder meer: Elte - Nederlands, Entjes - Nederlands, Van der Ende - Nederlands, Van Went - scheikunde, Zijlstra - Frans, Van der Veen - tekenen, Meijer - Engels, Van Soldt - Duits. (Collectie Hans van Lint)

‘Het aantal klassen (23) is groter dan het aantal leslokalen (22). Het ontbreken van een tweede gymlokaal, een aula, een overblijflokaal en een kamer voor de onderdirecteur wordt als een ernstig gemis ervaren.’ Bij de start van dat schooljaar zijn er 572 leerlingen: 330 jongens en 142 meisjes voor de hbs en bovendien 70 leerlingen voor de mms.¹⁸

Op het hoogtepunt in 1962 telde de Rijks HBS/MMS meer dan 900 leerlingen, verdeeld over 36 klassen. In 1961 kreeg de school toestemming voor het bouwen van een acht-klassige nood-school. Die lokalen werden geplaatst in de tuin, rechts van het hoofdgebouw, schuin achter de conciërgewoning.¹⁹ Later werden ook nog enkele noodlokalen achter het hoofdgebouw bijgeplaatst, waarin onder meer tekenles werd gegeven.

In 1955 was al een aanvraag ingediend voor een gymnastieklokaal, maar dat is er nooit gekomen. De school moest zich behelpen met een veel te krappe gymzaal en een ‘kippenhok’ als kleedruimte. Vanwege dit gebrek aan ruimte werd er ook druk gebruik gemaakt van het Stilobad op de Turfmarkt, vooral in de winter. Jongens kregen gymles en meisjes zwemles en de week daarna was het omgekeerd. En als de weersomstandigheden het maar enigszins toelieten werd er gymles gegeven op de grasvelden van wasserij de Boschbleek (nu de plek van het Gerechtsgebouw) en later op de sportvelden aan de Ceintuurbaan.

De school stond in de jaren vijftig en begin jaren zestig van de vorige eeuw bekend als een conservatieve en strenge school. Rust, orde en discipline waren belangrijke uitgangspunten bij de organisatie van het onderwijs, passend bij het heersende tijdsbeeld. Maar de opkomende jeugdcultuur, vrijere opvattingen over seksuele moraal en de democratiseringsbeweging in de jaren zestig zou grote veranderingen in de schoolcultuur teweeg brengen.

Na de snelle groei in de jaren vijftig volgde er in het begin van de jaren zestig een scherpe daling van het aantal leerlingen. In het jaarverslag over schooljaar 1964/1965 – de terugloop is dan al enkele jaren gaande – staat vermeld: ‘Deze voortdurende achteruitgang was mede het gevolg daarvan, dat de gemeente Zwolle voortdurend melding maakte van het feit dat er aan de gemeentelijke HBS-A een B-afdeling zou worden gecreëerd. Dat hierdoor de Rijks HBS in een zeer ongunstige positie is komen te verkeren, behoeft geen nadere uitleg.’ Een jaar later wordt gesproken over: ‘... een moeilijk jaar, vooral ten gevolge van de ongezonde concurrentie die in deze stad is ontstaan door de oprichting van een gemeentelijke HBS B-afdeling...’ En verder: ‘Door het voortdurend dalen van het leerlingenaantal ... ontstond grote onrust binnen het lerarencorps.’

Hans van Lint, zoon van de toenmalige directeur en zelf zowel oud-leerling als -leraar aan de Rijks HBS en conrector van de Van der Capellen

Gymnastiekles bij de Boschbleek, jaren vijftig. (Collectie Hans van Lint)

*'Der alte Kameraden'.
Lerarencabaret op een
schoolfeest in 1964.
(Collectie Hans van
Lint)*

Een voetbalwedstrijd tussen teams van de eindexamenklassen 5-a en 5-b in 1965. Scheidsrechter is wiskundeleraar Hans van Lint. (Collectie Hans van Lint)

Scholengemeenschap tot 1996, vertelt over die periode: 'De start van de gemeentelijke hbs-b afdeling in 1961 gebeurde zonder toestemming van het ministerie. De gemeente heeft toen fors geïnvesteerd in praktijklokalen voor vakken als natuurkunde en scheikunde, terwijl er in die tijd geen behoefte was aan uitbreiding van het onderwijsaanbod. Het is schandelijk dat de kosten voor deze uitbreiding destijds in de gemeentelijke begroting zijn weggemoffeld.'

Maar behalve met terugloop in leerlingenaantallen en onrust onder de leraren had de school nog een ander probleem, zo lezen we in het jaarverslag over schooljaar 1966/1967: 'Wat het zeer grote probleem der seksuele voorlichting aangaat: de waarnemend directeur is van oordeel, dat hierbij de ouders ten nauwste betrokken dienen te zijn...' Een arts heeft 'een causerie bij een film' gehouden en 'voor de leerlingen van de eerste en tweede klassen zijn onder deskundige leiding

gespreksgroepen gevormd.' De roerige jaren zestig hadden dan toch ook de Rijks HBS niet onberoerd gelaten, al waren de leraren en de schoolleiding door de snelle veranderingen en de nieuwe tijd-geest misschien enigszins overrompeld.

Op de teldatum in september van 1967, honderd jaar na de start, was het leerlingenaantal naar een dieptepunt gezakt. Wel stonden er voor het eerst meer meisjes (249) dan jongens (229) ingeschreven. In totaal zijn er dan 478 leerlingen, 369 voor de hbs en 109 voor de mms. Het leerlingenaantal was in vijf jaar bijna gehalveerd! De stemming aan de vooravond van de viering van het honderdjarig bestaan is dan ook in mineur, zo valt op te maken uit het jaarverslag van waarnemend directeur Noorman: 'Wij zullen slechts met moeite het hoofd kunnen bieden aan de krachtige reclame die de gemeente voert voor haar "gemeenschap van scholen"'. Daarmee werd de samenwerking tussen het Gymnasium Celea-num en de gemeentelijke hbs bedoeld, een soort openbaar lyceum. 'En nu hebben ze ook nog de beide gemeentelijke u.l.o.-scholen geannexeerd waardoor de Rijks H.B.S. geïsoleerd is komen te staan.'²⁰ De oude Rijks HBS had inmiddels toestemming gekregen voor de bouw van een nieuwe school, maar was het nog wel nodig?

In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd en daarmee kwam er na ruim honderd jaar ook een einde aan het schooltype hbs. Co van Lint werd in dat jaar officieel opgevolgd door Roel Noorman, die al enkele jaren waarnemend directeur was, omdat de eerste door ziekte zijn taak niet meer kon uitoefenen. Noorman was bij zijn medewerkers niet direct geliefd, maar hij werd gewaardeerd vanwege zijn onvoorstelbare energie en doorzettingsvermogen.²¹ Hij had door zijn bestuurservaring binnen de NGL (Nederlands Genootschap van Leraren) en de Rijks Leraren Vereniging in de loop der jaren goede relaties met het ministerie opgebouwd en kon daarmee veel voor het (landelijke) onderwijs en de school betekenen. Zowel Van Lint en Noorman hadden beide veel hart voor de zaak, het waren mannen van de naoorlogse opbouwperiode, ze werkten hard en waardeerden dat ook bij de docenten en leerlingen.

In 1970 verhuisde de Rijks HBS naar de Lassuslaan. In het nieuwe gebouw was eindelijk ruimte voor een behoorlijke sportaccommodatie, met twee gymzalen, uitgebreide douchegelegenheden en naast de school een groot sportveld. De school

Een eerste klas eerste helft jaren zestig, met gymnastiekleraar Goor. (Collectie Hans van Lint)

Geslaagde hbs-a leerlingen poseren met hun diploma's op de trap in de hal. Van de 35 leerlingen slaagden er 34. Midden jaren zestig. (Collectie Hans van Lint)

Drs. J.H. (Co) van Lint, directeur van de Rijks HBS van 1949-1968. (Collectie Hans van Lint)

ging als gevolg van de Mammoetwet (herstructurering van het Voortgezet Onderwijs) verder als rijksscholengemeenschap, met de opleidingen mavo, havo en vwo. Er kwam weer nieuw leven in de school: de verhuizing naar een nieuw gebouw en de komst van nieuwe opleidingen legden de school geen windeieren.

Toen de rijksoverheid eind jaren tachtig besloten had om het rijksonderwijs af te stoten, werd de RSG per 1 januari 1990 omgedoopt en omgevormd tot de gemeentelijke Van der Capellen Scholengemeenschap. Tegenwoordig heeft de school ook vestigingen in Wijhe, Dedemsvaart en Elburg. De school maakt onderdeel uit van de koepelorganisatie Stichting Openbaar Onderwijs Zwolle en Regio (OOZ). Deze stichting heeft 41 scholen onder haar hoede, variërend van primair onderwijs, speciaal onderwijs tot voortgezet onderwijs. De voormalige gemeentelijke hbs werd in 1969 onderdeel van de Thorbecke Scholengemeenschap, momenteel ook behorend tot de koepelorganisatie OOZ.

Dependance van het TaK: 1970 - 1992

Enkele maanden na het vertrek van de Rijks HBS had het gebouw aan de Bagijnensingel al weer nieuwe bewoners. Als gevolg van de invoering van de Mammoetwet vonden er samenvoegingen van scholen plaats. De Sint Antonius(M)ulo (voor jongens), tot dan gevestigd aan de Grote Baan in de wijk Kamperpoort, en de Heilige Theresia van Avilo (M)ulo (vooral voor meisjes) aan de Blekerstraat (gelegen bij het voormalige katholieke ziekenhuis, nu verdwenen) werden in 1970 onderdeel van de Stichting Thomas a Kempis Scholengemeenschap. Daarmee kreeg het TaK-lyceum er circa 600 leerlingen bij. In de jaren tachtig van de vorige eeuw werd de naam van de school gewijzigd in Thomas a Kempis College. Sinds 1 oktober 1970 werd bovengenoemde stichting huurder van het gebouw Bagijnensingel 4 en 6.²² In het gebouw werden de brugklasleerlingen en de mavo-leerlingen ondergebracht. De havo- en vwo-leerlingen kregen les in het nabijgelegen hoofdgebouw aan de Schuurmanstraat.

Het schoolgebouw aan de Bagijnensingel vlak voor de verhuizing van de Rijks HBS naar de Lassuslaan. Docenten mochten hun auto's voor het gebouw zetten. (Collectie HCO)

Peter Zweerink (1946), in 1971 begonnen als leraar Lichamelijke Opvoeding, herinnert zich de krappe gymzaal maar al te goed. 'Omdat het in die tijd gewoonte was dat jongens en meisjes apart gymles kregen, was er maar één kleedkamer nodig, maar die was veel te krap bemeten. Een kippenhok! Een groep meisjes van mavo-4 was de kleedkamer zo beu, dat ze geheel spontaan de verfkwest ter hand namen en mij zo volledig prettig verrasten met een vers geschilderde kleedkamer.' Gelukkig kon er ook op de sportvelden van SV Zwolle aan de Marslanden gesport worden, maar door de verplaatsing heen en terug bleef er van de les niet veel over. Later kon het TaK ook de grasvelden achter het Provinciehuis gebruiken. Hoogtepunten voor de sectie lichamelijke oefening waren onder meer de tweede-klas-kampen naar Ansen (vwo), Hellendoorn (mavo) en Zuidwolde (havo).

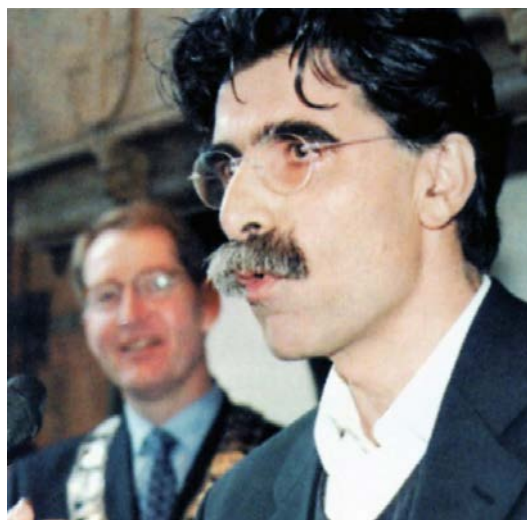
Hessel Nieuwenhuis (1947) kwam in 1974 vanuit Den Haag naar Zwolle om Nederlands te geven aan het TaK. Hij herinnert zich dat collega's van het hoofdgebouw het toch enigszins beneden hun stand vonden om aan de mavo-leerlingen en de brugklassers aan de Bagijnesingel les te geven. De gang naar de vrijdagmiddagborrel aan de Bagijnesingel maakten de meeste leraren echter zonder problemen. Maar daar werd door de directie een einde aan gemaakt. Het liep een beetje uit de hand en in de jaren zeventig werd nog wat losser gedacht over de combinatie van alcohol en autorijden.

Maar na een bloeiperiode in de jaren zeventig liepen de leerlingenaantallen in de jaren tachtig

bij het TaK drastisch terug. Het aantal brugklassen was eind jaren tachtig gehalveerd. Het was niet langer vanzelfsprekend dat katholieke basisscholen uit de omgeving hun leerlingen adviseerden om naar een katholieke school voor voortgezet onderwijs te gaan. Bijkomend probleem was dat de school een slechtere reputatie had gekregen: de leerlingen zouden te veel in de stad rondhangen. Dat betrof overigens niet de leerlingen aan de Bagijnesingel (de brugklassers mochten tijdens schooluren het schoolterrein niet verlaten), maar de leerlingen van de hogere klassen aan de Schuurmanstraat. Bakker Bart beleefde gouden tijden! Het gebouw aan de Bagijnesingel was door de terugloop van leerlingen overbodig geworden. Bovendien had het TaK toestemming gekregen om een dependance in Zwolle-Zuid te openen, een relatief jonge wijk met veel potentiële leerlingen.

Het IJsselcollege en het Deltion Sprint Lyceum: 1992 - heden

In 1992 kreeg het IJsselcollege, in 1971 gestart als een 'scholengemeenschap voor voortgezet onderwijs aan volwassenen', zijn eigen schoolgebouw in de voormalige rijks-hbs aan de Bagijnesingel. 'Eindelijk', verzuchtte de toenmalige rector Fred Revet, 'we hoefden niet meer les te geven in achteraf lokaaltjes, verspreid over de stad. Voor mij was het betrekken van het gebouw aan

Leerlingen vertrekken per fiets vanaf de Bagijnesingel naar hun tweede-klas-kamp, 1978, (Foto Peter Zweerink)

Kader Abdolah, leerling van de Taalschool omstreeks 1993, ontvangt op 14 april 2000 een koninklijke onderscheiding uit de handen van burgemeester Jan Franssen. (Uit: Van Ambachtsschool tot campus)

de Bagijnesingel een bekroning van de ontwikkeling van het volwassenenonderwijs.²³ In de jaren negentig van de vorige eeuw vond ook de Taalschool (Nederlands als tweede taal) er onderdak, een snel groeiende afdeling omdat Zwolle een centrum voor asielonderzoekers werd. Op een bepaald moment volgden cursisten van wel tachtig verschillende nationaliteiten onderwijs op de Taalschool. Ook de afdeling Basiseducatie van het IJsselcollege kreeg een plek aan de Bagijnesingel, maar de meeste cursisten van die afdeling volgden onderwijsprogramma's in vestigingen in de regio. Basiseducatie is een vorm van onderwijs waar volwassenen met een beperkte of onafgewerkte schoolloopbaan hun basisvaardigheden op het gebied van taal, wiskunde, ICT of maatschappelijke vorming kunnen opfrissen en versterken.

Het oude schoolgebouw vertoonde in die tijd de sporen van achterstallig onderhoud. Beter gezegd: het gebouw was behoorlijk uitgewoond, maar wie er door heen kon kijken zag de grandeur van weleer.

In 1996 ging het IJsselcollege onderdeel uitmaken van het ROC Deltion College. Rond de eeuwwisseling werden plannen gesmeed voor de bouw van de huidige campus aan de Mozartlaan, om daarmee de verschillende onderwijslocaties te centraliseren op één locatie. Het winkelcentrum aan het Sweelinckplein en garage Pouw moesten wijken voor de nieuwbouw. In 2003 presenteert

den vijf architectenbureaus hun plannen. Het winnende ontwerp van bureau AGS uit Heerlen was gebaseerd op het idee van een overdekte straat, mede geïnspireerd door het Crystal Palace in London, gebouwd voor de wereldtentoonstelling in 1851. In 2009 vond de officiële opening plaats en alle opleidingen van het Deltion College vonden er onderdak. Alle? Toch niet. Het volwassenenonderwijs koesterde zijn eigen gebouw aan de Bagijnesingel en kon voorlopig aan de Bagijnesingel blijven. Enkele jaren geleden leek het pleit beslecht: ook het VAVO (Voortgezet Algemeen Vormend Onderwijs) zou onderdak vinden op de Deltion Campus. Maar het beoogde gebouw, het voormalige Grafisch Lyceum, moest aangepast worden en dat bleek een te kostbare aangelegenheid. De knoop werd doorgehakt en met de gemeente Zwolle werd afgesproken dat het VAVO nog zeker tien jaar het gebouw aan de Bagijnesingel mocht blijven gebruiken.

Directeur Jan Drentje: 'Binnen het Deltion College heeft het VAVO altijd een aparte plaats ingenomen. Vanaf dag één voelden wij een match met het gebouw. Dit gebouw straalt rust, veiligheid en structuur uit. Het is overzichtelijk en kleinschalig en onze leerlingen varen er wel bij. Hier wordt onderwijs tot zijn essentie teruggebracht en dat is het volgen van lessen. Onze doelgroep wordt gevormd door leerlingen die binnen het reguliere onderwijs zijn uitgevallen en bij ons een tweede

Dr. Jan Drentje, rector van het Deltion Sprint Lyceum aan de Bagijnesingel. (Uit: Van Ambachtsschool tot campus)

kans krijgen om alsnog een diploma te halen op vmbo-, havo- of vwo-niveau. Onze leerlingen zijn ook vaak al wat ouder, twee derde van onze 800 leerlingen is boven de achttien. Daarom kunnen wij hen ook op een meer volwassen manier tegemoet treden. Het gebouw wordt ook optimaal benut, omdat wij zowel dagonderwijs als avondonderwijs verzorgen. Een aparte doelgroep vormt de groep van ongeveer veertig havo/vwo-leerlingen met autistische trekken. De leerlingen worden begeleid door mensen van De Ambelt en de lessen worden verzorgd door de VAVO-docenten.'

Zo heeft het oude onderkomen van de voormalige Rijks HBS weer een nieuwe, passende functie gekregen. Er wordt ook weer geïnvesteerd in het gebouw. Elk lokaal is voorzien van een beamer, alle krijtborden worden vervangen door whiteboards en zelfs de oude vloer in de gymzaal – nog steeds met de belijning van het basketbal – wordt vervangen door een exemplaar dat past bij de huidige functie van overblijfruimte. Alle noodlokalen zijn verdwenen en vervangen door nieuwe en nu in gebruik bij de basisschool aan de Turfmarkt. Aan de achterzijde van het gebouw is een grote nieuwe studieruimte geplaatst voor zelfstandig leren. Vanaf de binnenplaats aan de achterzijde is nu vrij uitzicht op de nieuwbouw aan de Bagijneweide en de gebouwen van het voormalige Sophia Ziekenhuis, nu gebruikt door ArteZ, de hogeschool voor de kunsten.

Tot op de dag van vandaag maken leerlingen de gang naar het statige gebouw aan de Bagijnensingel. Ze gaan nu niet meer naar de hbs, maar proberen hun vmbo-, havo- of vwo- diploma te behalen. Omdat ook in de komende jaren het Deltion Sprint Lyceum hier gevestigd blijft, wordt er ook weer gesproken over nieuwe investeringen. Met de gemeente Zwolle, de eigenaar, wordt overlegd om het gebouw te verduurzamen, vooral op gebied van isolatie. Het vervangen van de enkelglasramen in de gietijzeren spouwingen heeft daarbij prioriteit.

Thorbecke zou er trots op zijn dat 'zijn' gebouw honderdvijftig jaar na de ingebruikname nog steeds een onderwijsfunctie heeft.

'Deltion weggevlogen', een van de drie schilderijen die dit jaar werden vervaardigd door Bard Sloven als cadeau voor drie afscheidnende leraren met een lange staat van dienst. (Particuliere collectie)

Reünies

In 1992 kwamen oud-leerlingen van de Rijks HBS/MMS voor een reünie bijeen in hun oude gebouw, dat toen weer tijdelijk het oorspronkelijke opschrift boven de hoofdingang kreeg. Ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Rijks H.B.S. en haar rechtsopvolgers werd in dat jaar het gedenkboek 'Vijfmaal zilver' uitgegeven. Nog één keer konden de oud-leerlingen de geur van hun oude school opsnuiven, alvorens de nieuwe bewoners hun intrek namen in het gebouw. Het 125-jarig bestaan werd afgesloten met een groots slot in de Buitensociëteit.

Een gedenkboek ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan zal niet verschijnen. Voor de huidige medewerkers en schoolleiding is het gebouw aan de Bagijnensingel buiten beeld geraakt. Wel wordt op 7 oktober 2017 door de Van der Capellen Scholengemeenschap een reünie georganiseerd aan de Lassuslaan ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan. Op die dag is ook de reünie van de Parkschool. Het Deltion Sprint Lyceum, onderdeel van het Deltion College, organiseert op 9 november 2017 een reünie ter gelegenheid van 25 jaar gebruik van het gebouw aan de Bagijnensingel door het IJsselcollege/VAVO.

Dit jaar is het ook 600 jaar geleden dat naamgever Joan Cele van het Gymnasium Celeanum is overleden, hier wordt aandacht aan besteed op 20 en 21 april 2018.²⁸

Noten

1. *Informatieblad Monumentenzorg en archeologie in Zwolle*
Zie ook: Brinkman-Hameete
2. Louwen, J. en Han Prins, p. 269
3. *De Stentor*, 19 juni 2008
4. Boekholt en De Booy, p. 179
5. Idem, p. 181
6. Boekholt en De Booy, p. 183
7. Idem, p. 185
8. Jansma en De Vries, p. 20-23
9. Laan, e.a., p. 12 e.v.
10. Brinkman-Hameete, p. 138
11. *Informatieblad Monumentenzorg en archeologie in Zwolle*
12. Idem, p. 21
13. Laan, p. 51
14. Louwen
15. Borghgraef e.a., p. 12-26
In het *Zwols Historisch Tijdschrift*, 12 (1995) nr. 1, p. 4-12, is een artikel van Wil Cornelissen gepubliceerd 'De Zwolse Rijks HBS in de oorlogsjaren'. Dit is een bewerking van zijn bijdrage aan het gedenkboek *Vijfmaal Zilver*.
16. Vierstraete-Erdtsieck
17. Boxma
18. Rijks H.B.S. te Zwolle, *Jaarverslagen 1957 tot 1967*. HCO, toegangsnr. 0344.3. Inventarisnr. 9
19. HCO, toegang 0702.1 Gemeente Zwolle, secretarie, bouwvergunningen. Inventarisnr. 373
20. Rijks H.B.S. te Zwolle, *Jaarverslag 1967*. HCO, toegangsnummer 0344.3. Inventarisnr. 9
21. Borghgraef, p. 58
22. HCO, toegang 0702.1 Gemeente Zwolle, secretarie, bouwvergunningen. Inventarisnr. 6515
23. Gulikers en Noordermeer, p. 93 e.v.
24. Boekholt, p. 184
25. Witt Huberts, pag. 199
Wetering, Jan van de, *Willem Antonie Elberts*
26. Laan, p. 119 e.v.
27. Voor meer informatie over Eli Heimans, zie: Wetering, Jan van de, *In het spoor van Eli Heimans*
28. Informatie van Theo van Buren

Literatuur

- Boekholt, P.Th.F.M. en E.P. de Booy (1987), *Geschiedenis van de School in Nederland, vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Van Gorcum, Assen/Maastricht
- Borghgraef, Marijke, Theo van Buren, Henk Grobben, Henk Helsloot, Jan Meijer en Roeland Walsarie Wolff (red.) (1992), *Vijfmaal zilver*. RHBS, MMS, RSG Van der Capellen Scholengemeenschap. Zwolle

- Boxma, Willem, 'Herr Ober', in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, 18 (2001) nr. 1, p. 12-17
- Brinkman-Hameete, Danielle, 'Berend Reinders (1825-1890), stadsarchitect in Zwolle van 1855 tot 1875', in: *Zwols Historisch Tijdschrift* 20 (2003) nr. 4, 136-142
- Gemeente Zwolle, Sector Stadsbeheer (1997), *Informatieblad Monumentenzorg en archeologie in Zwolle*. Nr. 21, september 1997
- Gulikers, J.M.E.H. en J.A.G.M. Noordermeer (2009), *Van Ambachtsschool tot Campus*. Zwolle, Deltion College
- Jansma, G. en H. de Vries (1997), *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940*. Hilversum, Verloren
- Laan, H.H. v.d., K.A.W. Stutterheim en W. Zijlstra (red.) (1967), *Honderd jaar Rijks H.B.S. Zwolle*.
- Louwen, Jan en Han Prins (1980), *Ach Lieve Tijd, deel 11. 750 jaar Zwolsen, Zwollenaren en hun onderwijs*. Waanders, Zwolle
- Louwen, Jan (2000), *Zwolse herinneringen aan de jaren 1938-1945*. Zwolse Historische Reeks, nr. 1. ZHV/IJsselacademie
- Parkschoolgeschiedenis* deel 1 1867-1985
- Rijks H.B.S. te Zwolle, *Jaarverslagen 1957 tot 1967*
- Vierstraete-Erdtsieck, G. (1983), *Het Joodse onderwijs in Zwolle, 1941-1943*. Scriptie geschiedenis m.o. 2 Noordelijke Leergangen
- Wetering, Jan van de (2017), *Willem Antonie Elberts*, www.zwolsehistorischevereniging.nl
- Wetering, Jan van de, 'In het spoor van Eli Heimans. Natuurbescherming en -educatie', in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, 29 (2012) no. 3, p. 92-119
- Witt Huberts, W.J.A. de, *Levensbericht van W.A. Elberts*. Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1903

Aanvullende informatie werd verkregen van:

- Theo van Buren, leerling Rijks HBS van 1964-1969 en sinds 1975 tot heden leraar geschiedenis aan de Van der Capellen Scholengemeenschap.
- Jan Drentje, rector Deltion Sprint Lyceum.
- Hans van Lint (1934), eindexamen Rijks HBS-B 1951, vanaf 1958 leraar wiskunde Rijks HBS en conrector Van der Capellen Scholengemeenschap tot schooljaar 1995/1996.
- Hessel Nieuwenhuis (1946), docent Nederlands aan het Thomas a Kempis College, locatie Bagijnesingel, vanaf 1974 en later ook aan het VAVO van het Deltion Sprint Lyceum.
- Peter Zweerink (1945), docent lichamelijke oefening aan het Thomas a Kempis College, locatie Bagijnesingel, vanaf 1971.

Het Deltion Sprint Lyceum aan de Bagijnensingel, 2017, met rechts de oorspronkelijke conciërgewoning. (Foto auteur)

Selma

een leven, een tentoonstelling

Ingrid Petiet

In het oosten van Polen stroomt de rivier de Boeg. Aan de andere kant van de meanderende rivier ligt Oekraïne. De uitgestrekte en verstilte bossen aan weerszijden van de Boeg maken deel uit van nationale parken. Het land is kalm en lijkt er al eeuwen zo te liggen. Zondorstooft en groen in de zomer, ijzig en besneeuwd in de winter. Altijd dunbevolkt. Altijd ver van de bewoonde wereld.

Aan een van de smalle wegen ligt het dorp Sobibor. Het telt nog geen 400 inwoners. Eerder al, en je moet er op letten om het op te merken, passeer je het voormalige stationnetje en daar tegenover de restanten van het vroegere vernietigingskamp. En je moet er echt op letten, want voor je het weet, gaat de weg over in een zandpad dat zulke imposante kuilen heeft dat een gewone personenauto er makkelijk een as op kan breken. Het pad is bedoeld als fietspad en het is aangelegd met behulp van subsidie van de provincie Gelderland. Dat althans vertelt een groot bord aan het begin van het pad.

Sobibor: de plaatsaanduiding bij het voormalige stationnetje. Dit bord stond er in de jaren veertig ook al. (Collectie auteur)

Het gebied dat zich uitstrekt tot zeker Zamoscmeer in het zuidoosten van Polen en Lviv in Oekraïne was ooit vooral moerassig. Dat was het nog toen in 1941 begonnen werd met 'Aktion Reinhardt', een nauwgezet uitgewerkt plan om efficiënt en snel zo veel mogelijk Joden te vermoorden. Met dat doel werden de kampen Treblinka, Belzec en Sobibor gebouwd. In Sobibor zouden in 1942 en 1943 zo'n 170.000 Joden worden vermoord. 34.313 van hen kwamen uit Nederland, 168 uit Zwolle.

Drie jonge vrouwen uit Zwolle overleefden op bijna ongelooflijke wijze hun dodenreis naar Sobibor. De zusjes Veterman werden er geselecteerd om te werken. Zij vertrokken meteen naar een kamp bij Lublin om via onder meer Trawniki, Auschwitz en Bergen-Belsen (Jetje) en Trawniki, Auschwitz, Buchenwald, Lippstadt en Kaunitz (Sientje) na de oorlog weer in Nederland aan te komen. De derde jonge vrouw was Selma Wijnberg.

Familie Wijnberg

Selma of Saartje Wijnberg werd in 1922 in Groningen geboren. Ze was het vierde kind van Samuel en Alida Wijnberg-Nathans. Het kleine zusje van Abraham, Maurits (of Mozes) en Marthijn. In 1929 verhuisde het gezin naar Zwolle waar hotel Pinas aan de Beestenmarkt werd overgenomen. Toen de veehandel verhuisde naar de dan nieuwe Veemarkt, bouwde Samuel daar hotel Wijnberg. Dat was een goed besluit. Hotel Wijnberg werd het koshere en stralende middelpunt van Joods Zwolle. Maar niet alleen van Joods Zwolle, ook menig Joodse handelsreiziger wist het koshere hotel te vinden als een prima plek om tijdens de reizen te verblijven. Bovendien mochten de vele Joodse veehandelaren die tot in de oorlog op de Veemarkt vee kochten en verkochten graag

gebruik maken van het hotel. Overigens was hotel Wijnberg ook voor niet-Joodse mensen een graag bezochte plek. Selma's oudste broer Bram gaf er dansles.

Na de lagere school – School I, later de Park-school – bezocht Selma de huishoudschool. Ze zegt later van zichzelf dat ze niet goed kon stilzitten, dus de theorievakken waren niet aan haar besteed. Bovendien ging ze als dochter uit een orthodox Joods gezin vier dagen per week naar de Joodse school in de Voorstraat. Er werd op haar stilzitten dus nogal een beroep gedaan. Op school leed ze onder pesterijen van meisjes uit NSB-gezinnen. Na de huishoudschool ging Selma werken in de keuken van het Sophia Ziekenhuis. Daar bereidde ze maaltijden voor de Joodse patiënten.

Oorlog

Selma was nog net zeventien toen de oorlog uitbrak. Haar vader overleed in 1941 en haar moeder nam de leiding over van het hotel. Dat duurde tot het moment waarop een Zwolse herensociëteit het gebouw opeiste voor de eigen activiteiten. We

hebben nog niet kunnen achterhalen om welke sociëteit dat ging. Het was er een waar advocaten lid van waren, vertelt Selma later. Selma en haar broer Maurits en hun moeder moesten intrekken bij de familie Walg, die in een klein huisje aan de Voorstraat 24 woonde. Het was er verstikkend en armoedig. Het huisje bestaat niet meer.

Door de week woonde Selma inmiddels in Apeldoorn waar ze bij een ouder echtpaar werkte. Maurits trouwde in die tijd met Betje Jakobs.¹ Omdat Joden niet meer mochten verhuizen, bleven ze beiden in hun ouderlijk huis wonen. Betje was graag in het gezelschap van haar schoonmoeder en ze was dan ook regelmatig aan de Voorstraat te vinden.

In 1942 werd Selma gewaarschuwd door een priester in de buurt – vermoedelijk uit de pastorie

Aankondiging voor een Nieuwjaarsbal in hotel Wijnberg, Zwolse Courant 31 december 1938.

Links: Selma en broer Bram als dansinstructeurs.

Selma met haar broers Bram, Maurits en Marthijn. Van de broers Wijnberg overleefde alleen Bram de oorlog, Maurits en Marthijn werden in januari 1943 omgebracht in Auschwitz.

op de hoek van de Voorstraat en de Drostenstraat -- dat ze beter kon onderduiken. Hij hielp haar in september onder te duiken in Utrecht. Korte tijd later moest ze verhuizen naar een adres in De Bilt. Op 18 december 1942 werd Selma gearresteerd door de Nederlandse politieman Smorenburg, een beruchte Jodenjager.

Ze werd gevangen gezet en belandde uiteindelijk via de kampen Vught en Westerbork in het dodentransport van 6 april 1943 naar Sobibor, samen met 2019 anderen. Op 9 april kwam het transport aan in Sobibor. Daar leek het allemaal erg mee te vallen. Aan de overkant van het stationnetje stonden vrolijke huisjes die zo uit Tirol leken te zijn gekomen en zelfs namen hadden als *Schwalbennest*. De reis was vreselijk geweest, maar de bestemming leek alles goed te maken. En zo was het ook bedoeld. De huisjes in het *Vorlager*, waar de SS-ers en de Oekraïense bewakers woonden, waren vermomd als een vakantieoord om ervoor te zorgen dat de tienduizenden mensen die op weg waren naar de gaskamer niet in paniek zouden raken. Dat ze niet door zouden hebben dat hun laatste station bereikt was. Het was een dubbele misleiding, want bij aankomst werden de oude mensen en de zieken in kiepkarretjes gesmeten die regelrecht naar de gaskamer reden.

‘Altijd toch zo’n geluk gehad’

Het was niet de bedoeling dat Selma de volwassen leeftijd van eenentwintig jaar zou halen. Maar, zoals ze zelf zegt, ‘ze heeft altijd toch zo’n geluk gehad.’ Dat moet wel, want als een van de weinigen werd zij uit de trein vol mensen geplukt om te gaan werken. Selma moest kleding sorteren. Bovendien moesten de davidsterren en de namen eruit getornd worden. De mensen in Duitsland die deze kleding via *Kraft durch Freude* zouden ontvangen, mochten niet weten waar deze vandaan kwam. In de kleding en in de bagage van de getransporteerden zat nog wel eens geld, sieraden of eten verborgen. Natuurlijk moest dat ingeleverd worden, maar soms lukte het iets te verbergen.

Als er geen kleding te sorteren viel, moest er gewerkt worden in het bos of aan de spoorlijn. De spoorlijn dankzij welke op deze afgelegen plek dit vernietigingskamp was gebouwd.

’s Avonds moesten de Joden dansen voor de SS-ers. Tijdens die eerste dansavond was een van haar danspartners de Poolse Jood Chaim Engel. Selma en Chaim werden al snel gezien als een stel-tje. Hij verbleef al een half jaar in Sobibor en hij was broodmager. Hij zag er een beetje bizar uit, omdat hij altijd twee broeken over elkaar droeg. Dat was om minder pijn te hebben als hij werd geslagen. Hoe het ook zij, de liefde tussen Selma en Chaim hielp beiden om de ontberingen aan te kunnen. En ook praktisch hielpen zij elkaar, door het gestolen voedsel te delen. Toen Selma tyfus kreeg, zorgde Chaim voor haar. Zij zorgde dat hij extra kleding kreeg.

Het was heel gevaarlijk om te stelen uit de bagage. Berucht is het verhaal over de jongen die een blikje sardines opende om eruit te eten. Hij werd betrapt en moest deze ‘misdaad’ met zijn leven bekopen. Een andere jongen werd gedood, omdat hij niet snel genoeg wakker was. Een vluchtpoging werd altijd met de dood bestraft en altijd te midden van de andere gevangenen. Maar ook pure willekeur kon het einde betekenen. Frenzel, de kampcommandant, had er ‘gewoon’ zin in iemand dood te schieten en dat deed hij dan ook. Of een Oekraïense bewaker raakte geïrriteerd en sloeg met zijn zweep iemand dood. De dood stond altijd net om de hoek.

Opstand

Half oktober 1943 waarschuwde Chaim zijn vriendin dat zij op een bepaalde dag klaar moest staan met zoveel mogelijk kleren aan. Hij was zijdelings betrokken bij de opstand die voorbereid werd onder leiding van Alexander Petsjerski, een krijgsgevangen soldaat uit het Rode Leger en Leon Feldhendler. Men kwam tot de voorbereidingen van een opstand, omdat het gerucht ging dat het kamp zou worden opgeheven. Wat dat betekende, was de gevangenen onder meer gebleken uit briefjes uit de kleding van de laatste gevangenen uit Belzec. Daarin werden zij gewaarschuwd voor hetzelfde lot als deze gevangenen hadden ondergaan: het kamp werd opgeheven en de laatste gevangenen werden naar Sobibor vervoerd om daar vergast te worden. Ze wisten dat dit hun lot zou zijn en ze lieten zich niet zomaar naar de gas-

kamer voeren. Ze werden op het perron van het stationnetje doodgeschoten,

Toen een van de jonge gevangenen het toch niet aandurfde een bewaker te doden, zoals de afspraak was, nam Chaim zijn taak over. Later zegt hij daarover: 'Het was afschuwelijk, maar het moest nu eenmaal gebeuren.'

In de verwarring tijdens het appèl na de opstand wisten Selma en Chaim te vluchten. Ze zwierven een paar dagen rond in de bossen in de buurt van het kamp, kwamen andere opstandelingen tegen van wie een deel zich later aansloot bij lokale partizanengroepen. Het stel trok verder en wist onderdak te vinden bij een boer. Het grote geluk was dat Chaim Pools sprak. Zonder hem zou Selma opnieuw reddeloos verloren zijn geweest.

Via deze boer kwamen ze terecht bij een eenvoudig boerenechtpaar met een kleine boerderij. Adam en Stefka leken niet over te lopen van hartelijkheid, maar zij verschaften dit jonge Joodse stel negen maanden onderdak op een klein zoldertje boven de paardenstal. De omstandigheden waren beroerd. Het eerder verborgen geld en de sieraden maakten het leven bij tijden iets dragelijker. Ondanks het schijnbare gebrek aan vriendelijkheid bij Adam en Stefka kan niet voldoende gewaardeerd worden wat zij hebben gedaan. In het zeer antisemitische Polen hebben zij hun eigen leven en dat van hun hele dorpsgemeenschap in de waagschaal gesteld door onderdak te bieden aan Chaim en Selma. Toen het dorp later ontdekte wat het echtpaar had gedaan, waren de reacties dan ook niet bepaald vriendelijk.

Dagboek en bevrijding

Selma hield in de periode van de onderduik een dagboek bij. Een deel daarvan is bewaard gebleven. Er valt in te lezen dat ze zich ervan bewust was dat ze waarschijnlijk de enige overlevende was van het gezin waar ze in geboren was. Toch was ze gelukkig met haar man. Ze schrijft zelfs: 'Ik wist niet dat het zo heerlijk was getrouwd te zijn.' Dat geluk sloeg om in paniek toen ze ontdekte dat ze zwanger was. Ze vreesde dat dit het begin van het einde zou zijn. Toen ze zes maanden zwanger was, werd het oosten van Polen echter bevrijd door het

Rode Leger. Emiel werd in vrijheid geboren.

Zo gauw het enigszins mogelijk was, ging het gezin via Odessa met de boot naar Marseille. Onderweg overleed baby Emiel. Terug in Zwolle konden Selma en Chaim in hotel Wijnberg gaan wonen bij haar broer Bram, zijn vrouw Jettie en hun inmiddels vier kinderen. Ze werkten mee in het hotel. Na verloop van tijd begonnen ze hun eigen stoffen- en modezaak.

In Nederland had geen mens van Sobibor gehoord en men was er ook niet in geïnteresseerd. Bovendien was Chaim hier niet welkom. Hij was een Pool en moest terug naar 'zijn eigen land'. Selma was door haar huwelijk met hem Poolse geworden en moest ook weg. Chaim moest zelfs een tijdje onderduiken in Amsterdam. De brieven van minister van Justitie Kolfshoten en van politicommissaris Lettinck liegen er niet om. Het is pijnlijk en beschamend om te lezen dat zij na de oorlog nog steeds spreken over een *niet-Ariër*.

In 1951 vertrokken Selma en Chaim en hun kinderen Lidy en Freddy naar Israël. Chaim kon daar niet wennen, onder meer omdat hij het leger in moest. Na zes jaar emigreerde het gezin naar

Het Poolse boerenechtpaar Adam en Stefka, bij wie Selma en Chaim negen maanden ondergedoken zaten.

Selm en Chaim met baby Emiel.

de VS, waar ze in Branford, Connecticut gingen wonen. Bram en Jettie en de kinderen woonden sinds 1953 in Toronto. Er is tot op de dag van vandaag een warm contact tussen de beide families.

Proces

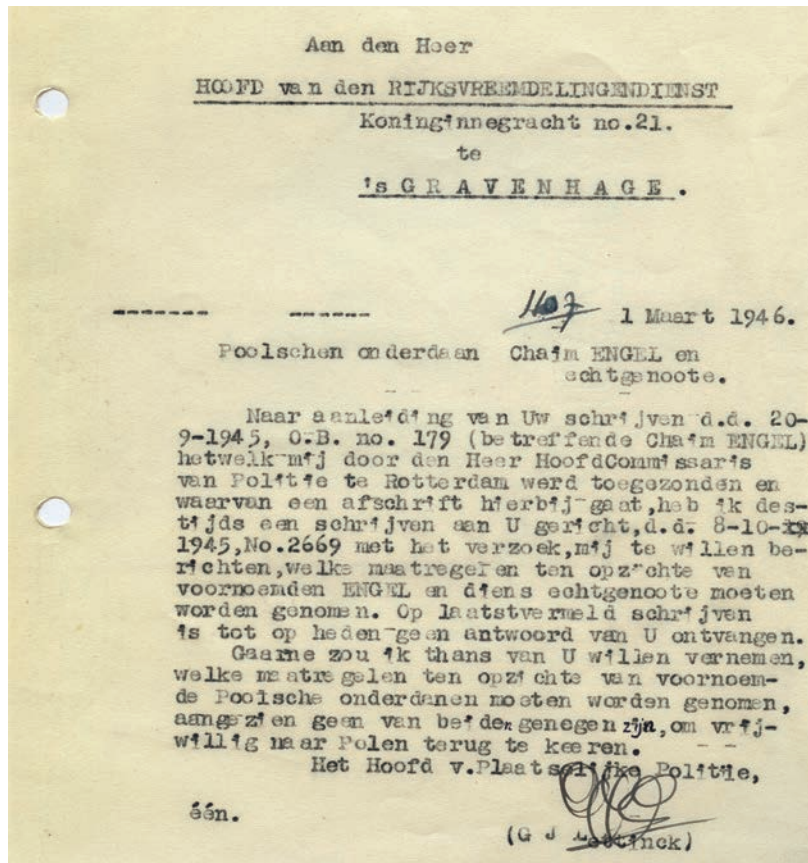
In 1965 is er in Hagen een proces tegen een aantal SS-ers, onder wie de uitzonderlijk wrede beul Karl Frenzel. Selma en Chaim komen over om tegen hem te getuigen. Hij wordt tot levenslang veroordeeld, maar hij komt na tien jaar vrij en spant een revisieproces aan. In 1983 vindt dat plaats in Hagen. Opnieuw wordt Frenzel veroordeeld tot levenslang, onder meer dankzij de getuigenissen van Chaim en Selma. Vanwege zijn gezondheid hoefde hij de cel niet meer in. Hij begreep niet veel van zijn veroordeling, want, zoals hij later tegen een van zijn voormalig gevangenen zou vertellen, 'het was voor hem in Sobibor ook heel zwaar geweest.'

Na dit proces komt er meer belangstelling voor Sobibor. Er wordt een speelfilm gemaakt, maar - belangrijker nog - er wordt ook werk van gemaakt dat het kamp een gedenkplek wordt. Dat gaat moeizaam, want na de opstand is het kamp met de grond gelijk gemaakt en beplant. Nog steeds vindt er archeologisch onderzoek plaats om een reconstructie te kunnen maken. Nog steeds ook spuugt de aarde stukjes menselijke resten uit. Want de aarde geeft gehoor aan de oproep uit Job: 'O aarde, bedek mijn bloed niet.'

Tentoonstelling

En ook wij geven gehoor aan die oproep. De tekst trof mij toen ik in 2008 Sobibor bezocht. In het piepkleine herinneringscentrum dat er toen nog was, hingen de verhalen van de overlevenden van de opstand. Voor het eerst maakte ik kennis met de naam en het verhaal van Selma Wijnberg en ik bedacht dat wij 'iets' moesten met deze bijzondere

Brief van de Zwolse politiecommissaris G.J. Lettinck van 1 maart 1946 over 'Engel en diens echtgenoot' met de vraag welke maatregelen 'ten opzichte van voornoemde Poolse onderdanen moeten worden genomen, aangezien geen van beiden genegen zijn, vrijwillig naar Polen terug te keren.' (Collectie HCO)

geschiedenis van een jonge vrouw uit Zwolle. Maar de tijd was duidelijk nog niet rijp.

Toen in 2010 Selma voor het eerst in heel veel jaren Nederland en ook Zwolle bezocht, beloofde de burgemeester haar dat er iets zou gaan gebeuren met haar bijzondere geschiedenis. Maar de tijd was nog niet rijp.

Een kleine twee jaar geleden kwamen de diverse initiatieven bij elkaar en een zoektocht begon. Rebekka Hamburger en ik hadden steun aan het prachtige boek dat Ad van Liempt geschreven heeft over het leven van Selma, maar daarmee waren we er niet. We verzamelden een heel archief aan foto's en artikelen bij elkaar. In de loop van de tijd voegde Marco Groen zich bij ons werkgroepje. Hij had veel en onmisbaar contact met de familie en hij beschikte over veel kennis over Joods Zwolle. In diezelfde tijd begon vormgeefster Mirjam Schaaf te broeden op de beste manier om dit veelbewogen verhaal te vertellen. Liselotte Bredie van de gemeente Zwolle vervolmaakte het kwintet. Ieder heeft vanuit de eigen kennis en kunde een geweldige prestatie geleverd, die te zien blijft op het vrouwenbalkon in de synagoge. Een tentoon-

stelling in beeld en geluid die op 4 mei jongstleden geopend is in aanwezigheid van vijfendertig familieleden van Selma, Chaim, Bram en Jettie.

Ik zou zeggen: kom eens kijken.

- * Voor informatie over de openstelling en rondleidingen, zie www.judaica-zwolle.nl
- ** De foto's waar geen bronvermelding bijstaat zijn afkomstig van de familie Engel - Wijnberg.

Noot

1. Zie voor de familie Jakobs het artikel van Bert J. Davidson, 'Van Fa. D. Jakobs tot Jakobs Sport, vijftig jaar een begrip in Zwolle', in: *Zwols Historisch Tijdschrift* 30 (2014) nr. 2 p. 72-95

Literatuur

- Liempt, Ad van (2010). *Selma, de vrouw die Sobibor overleefde*. Verbum
- Schelvis, Jules (2010). *Ooggetuigen van Sobibor*. Ambo
- Schelvis, Jules (1993). *Vernietigingskamp Sobibor*. De Bataafsche Leeuw BV
- www.sobibor.org, www.sobiborinterviews.nl en www.holocaustresearchproject.org

Links: Selma en Chaim met hun kinderen Fred en Alida (Lidy) in 1953.

Selma en Chaim in hun huis in Branford, Connecticut, omstreeks 2000. Chaim overleed in 2003.

Hanzestad Zwolle

Het ontstaan van een nieuw imago

Frank Inklaar

Twee replica's van historische schepen afge-meerd voor de stad tijdens de Hanzedagen in Kampen, links de kogge uit Wismar, rechts de Kamper kogge. (Foto Annèt Bootsma)

Van 15 tot en met 18 juni dit jaar zijn de Internationale Hanzedagen in Kampen gevierd. Een internationaal evenement dat zijn 37e editie beleefde. De Internationale Hanzedagen, het jaarlijkse festijn van 'Die Hanse der Neuzeit', hebben zich ontwikkeld tot een cultureel spektakel met historische schepen, optredens in alle soorten en maten, tentoonstellingen, symposia en veel historische beleving met *living history* en *re-enactments*. Het voelt als de Middeleeuwen in de eenentwintigste eeuw. De Nieuwe Hanze is uitgegroeid tot een internationaal netwerk van 187 steden uit zestien landen. Zwolle heeft een speciale plek binnen dit internationale netwerk. De stad was in 1980 de initiatiefnemer van de Nieuwe Hanze. Dit gegeven, maar ook de presentatie van Zwolle als dynamische Hanzestad in de radioreclame en andere vormen van *city branding*, is de reden om nader stil te staan bij de moderne relatie tussen Zwolle en de Hanze.

Spetterende openingsact van de Internationale Hanzedagen 2017 op donderdagavond 15 juni met Guido's Orchestra, Slagerij van Kampen en een groot samengesteld koor. (Foto Jan Gulikers)

'Welkom in Zwolle. Bruisende Hanzestad waar het leven gevierd wordt in onze historische binnenstad. Een stad bevolkt door creatieve studenten, inventieve ondernemers en eigenwijze vrijdenkers. Hier geloven we dat het leven samen beter wordt. Binnen de oude stadsmuren ontdek je een veelheid aan cultureel en culinair aanbod. Talloze festivals, de culinaire top van Nederland, spraakmakende tentoonstellingen, de mooiste boekhandel van het land, allemaal te ontdekken met het middeleeuwse decor van de oude Hanzestad op de achtergrond.'

Deze tekst wordt sinds een jaar of wat in allerlei varianten over het land uitgestort. Het is een duidelijk voorbeeld van *city branding*. Hierbij wordt een stad als een merk in de markt gezet met als doel dat toeristen de stad willen bezoeken, ondernemers er zich vestigen, etc. Het is een specifieke vorm van *city marketing*. Wie dacht dat *city marketing*, of in gewoon Nederlands pro-

motie van de stad, iets nieuws is, komt bedrogen uit. Ook vroeger werd geprobeerd om een positief beeld van de stad neer te zetten. Zo was het ooit de bedoeling dat de viering van Zwolle 700 in 1930 de stad in het zonnetje zou zetten om hiermee bezoekers te trekken.

Zwolle 700

In 1930 bestond de stad Zwolle 700 jaar, of beter gezegd de stad Zwolle had 700 jaar stadsrechten. Dit werd aangegrepen om de stad eens flink voor het voetlicht te brengen. Het initiatief hiervoor lag bij de Vereniging van Vreemdelingenverkeer. Diverse verenigingen haakten aan en de gemeente nam het initiatief over.

‘Zoo zal Zwolle haar feest vieren. Velen hebben het hoofd geschud en misschien schudden enkelen het nog. Zoo een groot feest van dagen lang, waartoe dient het? Waartoe het dient? Het bewijst, dat Zwolle geheel niet is een doode stad, doch een stad vol leven en vertier; dat Zwolle weet te durven, en durft te leven!’¹

Het Zwols imago van een wat duffe, weinig initiatiefrijke stad moest worden opgepoetst. Dat lukte, tijdelijk, goed. Een week lang was de stad fraai versierd en ’s avonds prachtig verlicht. Winkelletalages dongen mee naar verschillende prijzen. Aan festiviteiten geen gebrek; er waren tal van muziekkuitvoeringen, optochten, buurt- en sportfeesten. Speciale activiteiten waren een ringrijderij op rijwielen en zwemdemonstraties in de stadsgracht. Een escadrille watervliegtuigen kwam langs en zeventig particuliere auto’s maakten een toer met ouden van dagen. In de tuin van de Buitensociëteit stond een schaalmodel van de nieuwe IJsselbrug waarover het publiek kon lopen naar een oud-Hollands marktplaats met kermisattracties. Op het Rodetorenplein vormden houten gevels een zeventiende-eeuws Oud-Swolle. En natuurlijk was er een grande finale in de vorm van een groots vuurwerk.

Hoogtepunt was het openluchtspel *Swolle-Stad 1230*, een dramatisch spektakel rond de verlening van het stadsrecht. Het werd twee keer opgevoerd op landgoed de Kranenburg. Extra bussen en inzet van extra trams van de Dedemsvaartsche Tramweg Maatschappij maakten het

mogelijk dat het publiek in grote getale kwam kijken. Op vrijdagmiddag was er een historische optocht van edellieden, geestelijken, krijgsvolk, boeren en burgers met veel pracht en praal en veel publieke belangstelling. Voor de Hoofdwacht op de Grote Markt overhandigde bisschop Wilbrand de stadsbrief aan de ingezetenen. In hedendaagse termen zouden we dit een *re-enactment* noemen. En net als vele andere hedendaagse *re-enactments* was de optocht historisch correct op een klein detail na: de plek. Eigenlijk had dit Deventer moeten zijn. De feestweek was een eclatant succes. Uit het programmaboekje blijkt dat er extra nachttreinen reden naar alle omliggende plaatsen waarmee Zwolle een treinverbinding had. Dat rechtvaardigt de conclusie dat er veel belangstelling uit andere delen van het land was. En dat was zeker een doelstelling van Zwolle 700. Ook financieel was de feestweek een succes met een opbrengst van 12.000 gulden. Als blijvende herinnering werd een jaar later een stenen reliëf van Co Broman op een blinde muur naast de Sasenpoort onthuld.

Zwolle had met Zwolle 700 laten zien dat het meetelde, levendig en actief kon zijn.

Helaas werd deze houding tot aan de Tweede Wereldoorlog verder weinig meer getoond. In

Een 're-enactment' avant la lettre, de verbeelding van de verlening van het Zwolse stadsrecht voor de Hoofdwacht op de Grote Markt tijdens de feestweek Zwolle 700 jaar in 1930. (Collectie HCO)

het kader van dit verhaal is het interessant te zien waarmee Zwolle zich presenteerde. Naast bovengenoemde festiviteiten, die een algemeen feestelijk karakter hadden, lag de nadruk sterk op de geschiedenis van Zwolle. De hoogtepunten van de feestweek, het open luchtspel en de optocht, waren direct verbonden met de aanleiding tot de feestelijkheden: de stadsrechten voor Zwolle. Zwolle was een stad en dat moest getoond worden. Dat Zwolle altijd een belangrijke stad geweest was moest de historische tentoonstelling in het Overijsselsch Museum aan de Melkmarkt aantonen. Daar pronkte men met Zwolse munten, gravures, kaarten en portretten van belangrijke Zwollenaren, zilverwerk en incunabelen. Speciale aandacht kregen Thomas a Kempis en, via voorbeelden van schrijf- en miniatuurschilderkunst, de Moderne Devotie. Verder was de familie Ter Borch prominent aanwezig met enige schilderijen. Opvallend is echter dat er letterlijk helemaal niets over de Hanze werd gemeld. Klaarblijkelijk maakte dat in 1930 nog geen deel uit van het 'Verhaal van Zwolle'.

De nieuwe Hanze: Zwolle 1980

In 1980 was er weer een kroonjaar in Zwolle. De viering van 750 jaar stadsrechten was net als vijftig jaar eerder reden voor een groots feest. De insteek werd echter helemaal anders. Het verhaal van Zwolle kreeg een andere inhoud. Hiervoor verantwoordelijk was de al in 1977 opgerichte Stichting Zwolle 750.² Bij de oprichtingsvergadering werd duidelijk verwoord welk doel het stadsbestuur met de festiviteiten had. De Zwolse

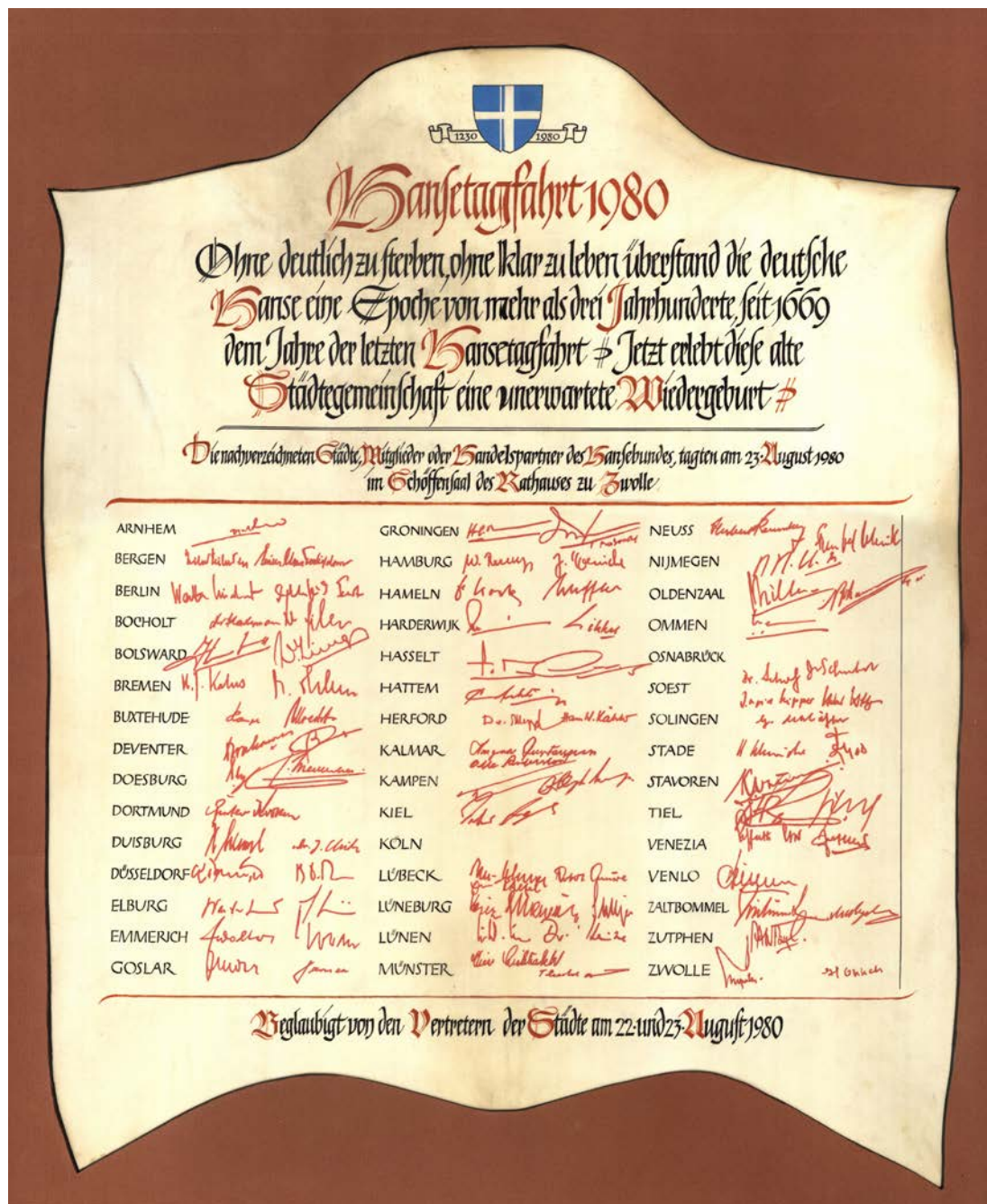
bevolking mocht best een leuk feest hebben, maar de stad moest er ook iets blijvends aan overhouden. Zwolle 750 moest toeristen trekken en voor 'Zwolle promotion' zorgen. Uiteindelijk kwamen er vele festiviteiten en kreeg Zwolle als blijvende herinnering het Spoolderbos tussen de stad en het Engelse Werk. Een tweede permanent resultaat werd gevonden in een overkoepelend thema voor de festiviteiten. Het thema 'Hanze' bleek uiteindelijk het meest aan te spreken:

"De gedachte is aan het eerste thema [de Hanze, FI] vast te knopen het herleven van de laatste Dagvaert, die rond 1700 gehouden is. Het ligt in de bedoeling dat herleven een zinvol karakter te geven en niet alleen te laten uitmonden in een verkleedpartij. Het aantal steden (alleen in Noord Duitsland 270) staat er borg voor dat er een zinvolle keus zal kunnen worden gedaan, ook al in het licht van het feit, dat bijvoorbeeld Londen, Bergen, Stettin en Nowgorod van ouds Hanzesteden zijn."

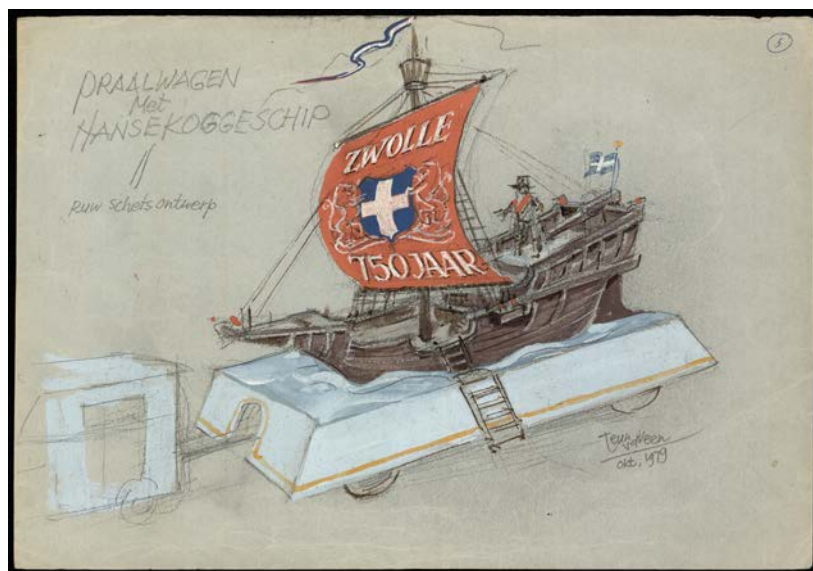
Anders dan bij Zwolle 700 was het verhaal waarmee Zwolle zich kon presenteren niet strikt verbonden aan de reden van de feestelijkheden. En belangrijker, het thema 'Hanze' bood mogelijkheden om meer te doen dan een serie festiviteiten met wat historische re-enactments. Zwolle kon nu neergezet worden als een stad met een belangrijk verleden, maar ook een stad die nog steeds dynamisch en initiatiefrijk was met een blik over de grenzen. 'Hanze' werd immers makkelijk geassocieerd met internationaal en handel. Al bij de allereerste plannen was er dus sprake van een combinatie: een enigszins denigrerend

Ter gelegenheid van Zwolle 750 werden onder meer een set zegels, ontworpen door Han Prins, en een herdenkingsmunt uitgegeven. (Collectie HCO)

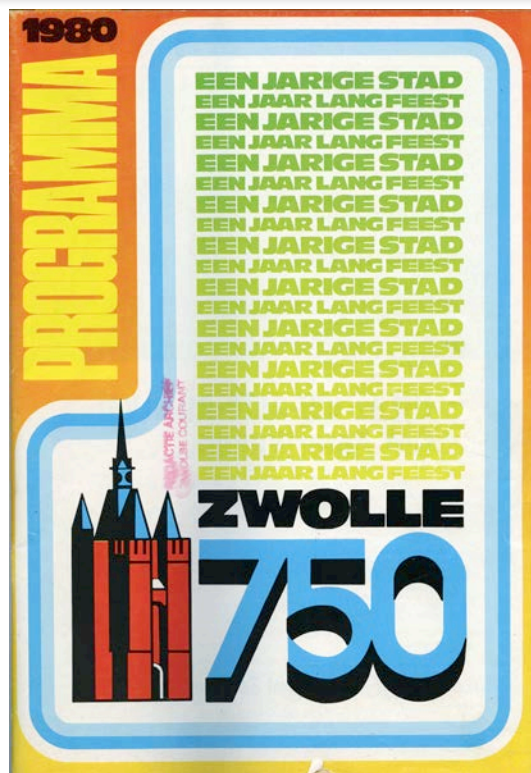

Oorkonde van de oprichting van de Nieuwe Hanze, 'Hanse der Neuzeit', ondertekend door de vertegenwoordigers van de deelnemende steden op 23 augustus 1980 in de Schepenzaal van het stadhuis te Zwolle. Als exotische eend in de bijt was ook Venetië aanwezig, men interpreteerde het begrip 'Hanze' ruim. (Collectie HCO)

Schetsontwerp uit 1979 voor de Zwolse praalwagen in de 'Dagvaart' door Teun van der Veen. Het is niet duidelijk of dit ontwerp ook uitgevoerd is. (Collectie HCO)

De omslag van het programmaboekje van alle festiviteiten, 'een jarige stad, een jaar lang feest', met het logo 'Zwolle 750'. (Collectie HCO)

aangeduide 'historische verkleedpartij', maar dan van kwaliteit, gecombineerd met iets dat zinvol was voor het heden. Het historische element werd ingevuld met de uitnodiging aan alle historische Hanzesteden om in 1980 naar Zwolle te komen en zo de oude Hanze-traditie in ere te herstellen door middel van de 'dagvaart', de vergadering van de historische Hanzesteden. Aan dit idee werd gekoppeld dat de deelnemers op een originele manier naar Zwolle moesten komen:

'Dat mag historisch zijn bijv. per ossekar of met een koggeschip (Bremen), maar ook eigentijds of futuristisch zijn (...). De dag na aankomst (...) wordt het Hanze-defilé van deelnemende groepen en voertuigen gehouden. Daarna vindt de dagvaart plaats.'

Ook werd er al snel gespeeld met het idee van een Hanzemarkt, waarop de deelnemende steden hun 'handenarbeid en kunstnijverheidsproducten' kunnen verhandelen. De dagvaart, het defilé, de markt, allen hoorden ze in meer of mindere mate thuis in de categorie 'historisch evenement'. Het werd een bij uitstek gethematiseerd feest, Hanze was het verhaal waardoor het evenement moest opvallen in een wereld waarin doorlopend evenementen en allerlei soorten van vrijetijdsactiviteiten worden aangeboden. Om op deze 'markt van belevenissen'³ op te vallen was een aansprekend thema noodzaak. Dat trok bezoekers, die dan meteen de producten van de deelnemende steden, al of niet met logo of vlag getooid op de markt konden kopen.

Maar er moest ook iets zinvol, iets blijvends komen. Dat bood het Hanze-thema ook, zoals de Stichting snel concludeerde. 'Bovendien creëert Zwolle hiermee iets blijvends, namelijk de herleving van een traditie gericht op ontspannen verhoudingen in Europa. Een traditie waaraan de naam van deze goede stad in de lengte van jaren verbonden zal blijven.'

Het blijvende element was duidelijk: Zwolle zou eeuwig bekend staan als oprichter van de Nieuwe Hanze. Het zinvolle was gekoppeld aan een in eerste instantie politieke gedachte: de Nieuwe Hanze als moderne variant van een oud Europees samenwerkingsverband, een bijdrage tot

ontspannen verhoudingen in Europa. Dit element kwam duidelijk naar voren toen de Stichting op zoek ging naar een *keynote* spreker voor de dagvaart. Een eerste kandidaat was Leo Tindemans, prominent Europeër. Hij werd door burgemeester Drijber benaderd met de woorden: 'Vanuit deze rijke historie willen wij echter kijken naar het heden en de toekomst. Het Hanze-thema kan ons inspireren bij de soms moeizame opbouw van de Europese samenwerking. Dit thema kan bijdragen tot de ontwikkeling van een Europees eigentijds denken. (...) Ik schreef reeds dat het idee van de Hanze-dagvaart zeer is ingeslagen. De reacties hebben onze verwachtingen overtroffen. Het staat nu al vast dat ons initiatief in de jaren na 1980 zal worden overgenomen en voortgezet door andere Hanze-steden; Dortmund en Lübeck hebben zich daarvoor al aangemeld. Het Zwolse gebeuren kan derhalve het begin worden van een nieuwe Europese traditie.'

Afgezien van het feit dat Tindemans verhinderd was, was de teneur duidelijk. De blijvende betekenis was een politieke. Daarom werd ook betreurd dat de Oost-Europese Hanzesteden niet kwamen. Overigens werd dit na de val van de Muur in 1989, met name via de Baltische staten, vrij snel aangepast.

Er was ook al meteen een economisch-culturele vervlechting. De Hanzemarkt veranderde in een Hanzebeurs waarop alle deelnemende steden zich konden presenteren. Deze Hanzebeurs werd aldus verantwoord: 'De gemeente Zwolle meende een zeer wezenlijk gegeven van de Hanze niet te mogen overslaan. Hanze is handel en om in te gaan op de actuele gebondenheid zal (...) de Hanzebeurs in de IJsselhal haar poorten openen. In een unieke beurs laten tientallen steden hun gezicht zien. Zij tonen wat zij waard zijn op het gebied van steden-schoon, industrie, ambacht, handel en toerisme. Gestoeld op een rijk historisch verleden en kijkend naar de toekomst. Elk op zijn eigen wijze. Nog nooit zijn onder één dak zoveel interessante zaken bijeengebracht. Vijf dagen lang zal de IJsselhal het domein zijn van de Hanzesteden én van de bezoeker. Een beurs om te kijken, te luisteren, te proeven en ... te kopen.'

Veel duidelijker kun je de vervlechting van cultuur en economie niet krijgen. Daar waar het samenwerkingsmotief in 1980 nog een sterk Europees politieke invulling had, is dat in de loop van de jaren minder politiek en meer economisch-cultureel geworden. Het toeristisch element is belangrijk en bij de jaarlijkse opvolgers van het Zwolse initiatief, de Internationale Hanzedagen, prominent aanwezig. Maar het Nieuwe Hanzeverband geeft veel meer mogelijkheden. Bij recente Internationale Hanzedagen (2013 Herford, 2016 Bergen) zijn afspraken gemaakt voor economische samenwerking. Een toekomstvisie uit 2014 van het adviesbureau Witteveen en Bos voor de gemeente Deventer schetst de grote mogelijkheden van de Nieuwe Hanze.⁴ In dit rapport wordt ook verwezen naar het boek van Benjamin Barber, die de historische Hanze als model voor effectieve stedelijke samenwerking aanhaalt.⁵ En volgens Barber heeft samenwerking van grote steden de toekomst. Kortom het gewenste zinvolle, blijvende element waarnaar in 1980 uitdrukkelijk is gestreefd, is werkelijkheid geworden.

Burgemeester Looper, die halverwege het feestjaar 1980 burgemeester Drijber opvolgde, hijst in augustus 1980 de Hanzevlag bij het stadhuis ter gelegenheid van de Hanzedagen in Zwolle, het begin van de Nieuwe Hanze. (Collectie HCO)

Tijdens de Hanzedagen in augustus 1980 presenteerden de deelnemende steden zich onder de noemer 'Hanzebeurs' in de IJsselhallen. (Collectie HCO)

De Zwolse stand op de Hanzebeurs in augustus 1980 stond opgesteld voor een model van de Sassenpoort. (Foto Jan Drost, collectie HCO)

Een van de buitenlandse afvaardigingen met reuzen in de optocht tijdens de Zwolse Hanzedagen, 1980. (Foto Jan Drost, collectie HCO)

Hanze en identiteit

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat Hanze als onderdeel van de geschiedenis van Zwolle ergens rond 1980 'ontdekt' is als middel om de stad te profileren. En dat is niet enkel iets dat door de gemeente verzonnen is. Als je nu op internet kijkt naar combinaties van de zoektermen Zwolle en Hanze, dan vind je een baaiert aan organisaties, geografische plekken, verenigingen, etc. die zich met 'Hanze' tooien. De geografische aanduidingen als Hanzeland (met alle straten die naar Hanzesteden verwijzen), Hanzehoven en Hanzeboog (de spoorbrug) kunnen nog op het conto van gemeentelijke instanties worden geschreven. Maar Jachthaven de Hanze, het Hanze Hotel, Hanze hifi, het Hanzeorkest, Autocentrum De Hanze, Hanze Advocaten, Bridgeclub de Hanze, BC Hanze 83, Hanzerenners, Homeopaat/Natuurpraktijk de Hanze, Hanzebouw, Hanze luchttechniek, Hanze Koeriers, HanzeDigital, Hanze Media Groep, Hanzeparket, Hanze Security, De Hanze Makelaar, om maar een greep uit het aanbod te doen, zijn particuliere naamgevingen. Klaarblijkelijk voelen veel mensen iets positiefs bij 'Hanze'. Waarschijnlijk wordt 'Hanze' geassocieerd met iets dynamisch en internationaals, hetgeen de voorkeur van bedrijven kan verklaren. Maar wellicht net zo belangrijk is een soort regio-identiteit. Hanze hoort bij onze regio en is iets vaag nostalgisch-historisch, onbesmet en redelijk bekend, waar we ons wel bij kunnen vinden en trots op kunnen zijn. Het is anders dan de Gouden Eeuw van het westen van het land, het is onze eigen Gouden Eeuw. In een tijd van globalisering en misschien ook wel vanwege de gevoelde dominantie van het westen, zou Hanze best eens een aansprekende regionale en/of stedelijke identiteit kunnen zijn.

Hanze en historisch toerisme

De Hanze-identiteit wordt heel bewust uitgevent door Hanzesteden Marketing.⁶ In de jaren negentig van de vorige eeuw is vanuit de verschillende VVV's een samenwerkingsverband ontstaan van zeven steden die zich als Hanzestad gingen profileren. De oorspronkelijke zeven, Doesburg, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwolle, Hasselt en

Kampen hebben recentelijk versterking gekregen van Elburg en Harderwijk. Gezamenlijk trekken ze als Hanzesteden op. Organisatorisch wordt dit samenwerkingsverband gedragen door het bureau Hanzesteden Marketing in Zwolle. Doel van de samenwerking is om toeristen te trekken. 'Hanze' wordt hiervoor als thema gebruikt. 'Hanze' is aantrekkelijk omdat het een grote en positief-geladen naamsbekendheid heeft. Het is opgenomen in de canon van Nederland en daardoor ingebed in het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Bovendien is 'Hanze' een uniek gegeven dat Hanzesteden onderscheidt van het overgrote deel van de Nederlandse steden. Geschiedenis wordt hier dus als een gethematiseerd verhaal ingezet als toeristische trekker.

Landelijk is het Hanzestedeninitiatief opgepakt door het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC). Deze organisatie heeft, vooral om de druk op de traditionele toeristentrekkers in het westen van het land te verminderen, een aantal routes ontwikkeld en die als verhaallijnen op de kaart gezet. Een van deze verhaallijnen is de Hanzestedenroute, die voert langs de eerder genoemde steden die participeren in Hanzesteden Marketing. En dat niet alleen: de Hanzestedenroute is zelfs Europees gegaan, als een van de 33 culturele routes van de Raad van Europa. Hanze als trekker voor historisch toerisme lijkt dus aan te slaan.

Het abstracte begrip 'Hanze' is door de marketeers concreet ingevuld. Een Hanzestad is een middeleeuwse handelsstad aan het water. De stad is dus per definitie historisch (middeleeuws), heeft wat van doen met handel, is bereikbaar via een vaarroute en is verbonden met andere Hanzesteden. Deze omschrijving laat bewust veel ruimte voor een eigen identiteit. Zo heb je in het samenwerkingsverband steden die zich nautisch, culinair, cultureel of als stad van evenementen profileren. Noodzakelijk, want de toerist moet alle Hanzesteden willen bezoeken en niet denken dat de ene gelijk is aan de andere. Het is in de ogen van Hanzesteden Marketing belangrijk dat de bevolking de Hanze-identiteit uitdraagt, trots wordt op de Hanze-achtergrond van de eigen stad. De bordjes aan de stadsgrens die aangeven

dat je in een Hanzestad komt moeten geen loze bordjes zijn. Onderwijs kan hierin een rol spelen, evengoed als ondernemers die hun internationale contacten hiermee kleuren.

Hoe wordt de toerist naar de Hanzesteden getrokken? Dat gebeurt actief via campagnes, die zich nu met name richten op Vlaanderen en Duitsland. Dat gaat ook via de website, waar alle toeristische informatie over de Hanzesteden te vinden is.⁷ Er is een Hanzesteden app en tenslotte zijn er folders in meerdere talen. Voor de zeven Hanzesteden bij de IJssel is een speciale folder voor vaartoerisme: *Hanzesteden aan boord!* Voor wandelaars en fietsers is er *Van Hanzestad naar Hanzestad* met gratis fietsroutes en een verwijzing naar het Hanzestedenpad. Ze kunnen ook nog het Hanzerondje Kampen - Zwolle rijden. De diverse steden hebben hun eigen stadswandelroutes in foldervorm. En een snel overzicht van evenementen is te vinden in *Zoveel te doen ... in onze Hanzesteden*. Dit alles is natuurlijk ook op de website te vinden. Daar is wat meer informatie over de diverse steden en over de historische Hanze. Er is een evenementenkalender en alles wat de toerist zou willen weten over overnachtingen, arrangementen en activiteiten.

Maar hoe 'Hanze' is Zwolle nu helemaal? Onbetwistbaar is de stad een Hanzestad en is er een Middeleeuws stadsdecor met gebouwen, een poort en kerken. Directe verwijzingen naar de Hanze als samenwerkingsverband van kooplieden zijn er niet. Het concrete historische erfgoed behelst de periode waarin de Hanze actief was. Deze periode is voor de stad een culturele bloeiperiode waarvan overblijfselen aanwezig zijn. Het gaat dus niet over de Hanze als koopliedenverband, maar over de periode waarin de Hanze voorspoed bracht. En zelfs daarbij is een zekere tolerantie mogelijk. De Hanzestadswandeling in Zwolle bijvoorbeeld voert met evenveel gemak langs het Zwolse balletjeshuis (negentiende eeuw) en de Fundatie (negentiende/twintigste eeuw). Hanzesteden Marketing is naarstig op zoek naar meer concrete verbindingen, naar manieren om het Hanze-verleden meer tastbaar te maken. Want dat blijft, bij gebrek aan fysieke overblijfselen, een lastig punt.

Gezamenlijke profilering van de Hanze-identiteit door Doesburg, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwolle, Hasselt en Kampen. (Collectie HCO)

Hanze en city branding

Ondanks het gebrek aan concrete verwijzingen naar de Hanze als koopliedenverband, is de Hanze een speerpunt geworden in de city branding van Zwolle. Misschien heeft het succes van Zwolle 750 inspirerend gewerkt, maar de voornaamste aanstichter hiervan is de LAGroup, een Amsterdams adviesbureau op het gebied van cultuur en vrije tijd, dat door de gemeente in de arm is genomen. In 2014 concludeerde dit bureau in een toeristisch imago-onderzoek dat Zwolle vooral een mooie, gezellige historische (vesting)stad was, gelegen aan de IJssel en groot geworden als Hanzestad. Maar Zwolle moest de cultuurhistorie beter presenteren om zichtbaar te worden voor (potentiële) bezoekers.⁸ In het eindrapport van LAGroup dat eind 2015 verscheen, werd hiertoe een aanzet gegeven: het Verhaal van Zwolle. Binnen het overkoepelende Verhaal van Zwolle zijn drie lijnen opgenomen waarmee Zwolle naar

buiten kan treden. Drie lijnen van cultuurhistorische aard, die ook verbinden met het heden en de toekomst. De lijn 'Democratie' haakt aan bij Zwolle als stad van patriotten (Johan Derk van der Capellen), Thorbecke en de oprichting van de SDAP. De lijn 'Moderne Devotie' geeft Zwolle de mogelijkheid zich te profileren als een stad met een belangrijk geestelijk leven en als centrum van onderwijs. De derde lijn is Zwolle als Hanzestad. 'Hanze' toont Zwolle als stad van handel en economie. Het Verhaal van Zwolle heeft vervolgens zijn weg gevonden in het beleid. In april vorig jaar verscheen de Cultuurnota 2016-2020, waarin de drie gemarkeerde speerpunten beleidsmatig zijn opgenomen.⁹

Expliciet wordt in de Cultuurnota ook verwezen naar regionale identiteit, waar Hanze een rol in zou kunnen spelen: 'De combinatie van globaal denken en aandacht voor de eigen regio en het belang van de identiteit van regio's nemen toe. Kunst en cultuur leveren een belangrijke bijdrage aan die identiteit. Het immateriële erfgoed van Overijssel – Moderne Devotie, de Hanze – inspireert mensen en kan in de toekomst een belangrijke rol spelen in economie en maatschappij. Dit materieel en immaterieel erfgoed vormt de kern van het cultuurhistorische verhaal van Zwolle.'¹⁰

Het is voor een historicus natuurlijk prettig als er zo'n belang gehecht wordt aan erfgoed. Maar gezien de financiële middelen die bij de Cultuurnota horen, mogen wel wat vraagtekens gezet worden achter de werkelijke waarde die aan de inzet van erfgoed wordt toegekend. En die vraagtekens zijn er ook bij het gebruik van 'Hanze'. De identiteit van Zwolle als Hanzestad is een recente herontdekking. Pas enige decennia geleden heeft Zwolle zich bewust een Hanze-imago aangemeten, weliswaar gebaseerd op een historische periode, maar in de praktijk vooral associatief en met weinig concrete historische inhoud. Zwolle als Hanzestad is voornamelijk een merk, city branding. Overigens wel een succesvol merk, want via 'Hanze' heeft Zwolle een belangrijke positie verworven in een groot stedelijk samenwerkingsverband en is Zwolle gepositioneerd als een interessante stad voor interna-

'Dynamische Hanzestad', City Guide 2016.

tionaal cultuurhistorisch toerisme, binnen het samenwerkingsverband met andere Nederlandse Hanzesteden. Gezien de wijze waarop de Hanze al veel langer in Noord-Duitsland als trekker wordt gebruikt, heeft deze positionering ook toekomst. En er blijkt rondom 'Hanze' ook iets als een regionaal bewustzijn te groeien. Terecht kunnen er allerlei kanttekeningen gemaakt worden over de leegte van het merk, over het gemak waarmee met geschiedenis wordt omgesprongen, maar het heeft ook een positieve zijde. Er is het succes van het gebruik van geschiedenis, van het inspelen op een latente historische belangstelling bij een groter publiek. Geschiedenis doet er toe, weliswaar in een wat aangepaste vorm. Hopelijk vertaalt zich dat in meer substantiële, concrete steun voor het cultuurhistorische veld. En daar kun je als historicus nooit op tegen zijn.

Noten

1. *Officieele gids der feestelijkheden ter gelegenheid van de herdenking van het 700-jarig bestaan van Zwolle als stad van 2 tot 6 september 1930*, p.7 (uit het voorwoord van mr. J.A. Willinge Gratama, voorzitter van het dagelijks bestuur van het Comité voor de Feestelijke herdenking van het 700-jarig bestaan van Zwolle als Stad)
2. Historisch Centrum Overijssel, archief Stichting Zwolle 750, toegangsnummer 1052. De citaten komen uit de inventarisnummers 1 en 55
3. Deze term is afkomstig uit een WRR-rapport van H. Mommaas e.a.
4. www.witteveenbos.nl/nl/de-nieuwe-hanze-geraadpleegd-21-10-2016
5. Benjamin Barber, *Als burgemeesters zouden regeren* (Amsterdam 2014)
6. Deze paragraaf is voor een belangrijk deel gebaseerd op een interview met Elisabeth Stoit van Hanzesteden Marketing op 19-9-2016
7. <http://www.hanzesteden.info/>
8. *Cultuurnota Zwolle 2016-2020*, <https://www.zwolle.nl/sites/default/files/cultuurnota-zwolle-2016-2020.pdf>, 11
9. Idem, 12
10. Idem, 6

Internationale Hanzedagen en thema's sinds 1980

- 1980 Zwolle (NL) – Oprichtingsbijeenkomst van de Nieuwe Hanze
- 1982 Dortmund (D) – 1100 jaar Dortmund - Dortmund en de Hanze
- 1983 Lübeck (D) – Historisch centrum
- 1984 Neuss (D) – Economische ontwikkeling van de steden
- 1985 Braunschweig (D) – Cultuur, wetenschap, technologie
- 1986 Duisburg (D) – Stedenpartnerschappen
- 1987 Kalmar (S) – Milieu
- 1988 Keulen (D) – Toerisme
- 1989 Hamburg (D) – Europese binnenmarkt
- 1990 Deventer en Zutphen (NL) – Communicatie tussen zakenwereld en steden
- 1991 Wesel (D) – Hanze – verbond zonder Grenzen
- 1992 Tallinn (EST) – Renaissance van de Hanzehandel
- 1993 Münster (D) – Steden en opbouw van Europa
- 1994 Stade (D) – Vrijheid door stadslucht
- 1995 Soest (D) – Nieuwe Hanze: basis voor begrip, welstand en vrede
- 1996 Bergen (N) – De zee verbindt ons
- 1997 Gdansk (PL) – Hanze investeert in de Hanzesteden
- 1998 Visby (S) – Met de Hanze naar de toekomst
- 1999 Oldenzaal (NL) – Op de drempel van de nieuwe eeuw
- 2000 Zwolle (NL) – Bruggen bouwen naar de toekomst
- 2001 Riga (LV) – Levende geschiedenis - levende geest
- 2002 Brugge (B) – Een privilege voor allen
- 2003 Frankfurt a/d Oder (D) en Slubice (PL) – Samen naar Europa
- 2004 Turku (FIN) – Vitaliteit door samenwerking
- 2005 Tartu (EST) – Groot middeleeuws feest
- 2006 Osnabrück (D) – Europa in Osnabrück
- 2007 Lippstadt (D) – Met elkaar handelen
- 2008 Salzwedel (D) – Toekomst ontmoet verleden
- 2009 Welikij Novgorod (RUS) – De grenzen verleggen
- 2010 Pärnu (EST) – Onze toekomst vandaag opnieuw uitvinden
- 2011 Kaunas (LT) – Herinneren, beleven, trots zijn
- 2012 Lüneburg (D) – Verbindingen leven
- 2013 Herford (D) – Welkom Europa!
- 2014 Lübeck (D) – Lübeck opnieuw ontmoet!
- 2015 Viljandi (EST) – Geschapen om te scheppen!
- 2016 Bergen (N) – Verleden is toekomst!
- 2017 Kampen (NL) – Water verbindt

(Bron: HCO, Hanze Pop up)

Op zoek naar de verdwenen kaak

Jan van de Wetering

Lydie van Dijk, redactielid van het Zwols Historisch Tijdschrift, slaagde er in december 2015 in een klein Zwols mysterie op te lossen. Waar is de kaak van Thomas a Kempis gebleven? De kaak ontbreekt al sinds jaar en dag in de zeventiende-eeuwse schrijn met zijn gebeente in de basiliek Onze Lieve Vrouwe ten Hemelopneming aan de Ossenmarkt. Niet dat die kaak de Zwollenaren ernstig heeft bezig gehouden, maar vreemd was het wel. Lydie van Dijk wist de in 1847 verdwenen kaak op te sporen. Zowel de omstandigheden van de verdwijning als de speurtocht naar de kaak leverden een vermakelijk en historisch gezien interessant verhaal op.¹

De zeventiende-eeuwse schrijn, waarin het gebeente (voor zover nog aanwezig...) van Thomas a Kempis rust. De schrijn bevindt zich tegenwoordig in de Onze Lieve Vrouwe-basiliek.

Relikwieën

De rooms-katholieke kerk heeft altijd grote waarde gehecht aan relikwieën, de overblijfselen van heiligen of voorwerpen die met het lichaam van Jezus, Maria en andere heiligen in contact zijn geweest. Nu is Thomas a Kempis (ca. 1380-1471) nooit heilig verklaard, maar de augustijner kanunnik van het klooster op de Agnietenberg

verwierf wel wereldwijde vermaardheid door zijn nog steeds veel gelezen boek *De Navolging van Christus*.

Ook in de negentiende eeuw waren er nog dienaars van de kerk die gericht op zoek gingen naar relikwieën. Eén van hen was de Franse benedictijn dom Pitra, die daarvoor tussen 1845 en 1850 diverse landen in West-Europa afreisde. In 1847 verbleef hij een paar dagen in Zwolle en bezocht daar de voormalige statie (schuilkerk) Onder de Bogen, gelegen tussen de tegenwoordige Rozemarijnstaat en de Roggenstraat. De schrijn werd daar voor hem geopend. Maar dom Pitra ging nog een stapje verder en kreeg toestemming de kaak van Thomas a Kempis mee te nemen. Er werd een officieel document van deze gebeurtenis opgemaakt, ondertekend door twee Zwolse pastoors, dat daarna in de schrijn werd gelegd.

Het document bevond zich zeventien jaar later, in 1864, nog steeds in de schrijn. Dat beweerde althans een andere in Thomas a Kempis geïnteresseerde buitenlandse bezoeker, de Engelman F.R. Cruise, in zijn boek over de beroemde Zwollenaar.² Bijna anderhalve eeuw later, toen de schrijn voor onderzoek opnieuw werd geopend, ontbrak het document dat uitsluitsel had kunnen geven over de bewaarplaats van de kaak. Daarmee leek de kans verloren de kaak ooit nog terug te vinden.

Het mysterie van de verdwenen kaak bleef Lydie van Dijk bezighouden. Ze kende dankzij het boek van Cruise in elk geval de naam van degene die de kaak in 1847 had meegenomen: dom Pitra. Deze benedictijner monnik bleek in zijn tijd enige bekendheid te hebben genoten. Hij was in 1843 aangesteld als prior in de kerk Saint Germain in Parijs, in 1858 vertrok hij naar Rome voor een functie in het Vaticaan en door de jaren heen was hij nauw betrokken geweest bij de benedictijner

abdij van Solesmes in Frankrijk. Lydie begon te corresponderen met de kerkelijke organisaties waarmee dom Pitra verbonden was geweest. Zonder succes. Tot eindelijk, na een hernieuwde poging, er een verrassend bericht uit Frankrijk kwam: frère Arnaud de Castelbajac deelde namens de abdij van Solesmes mee dat de kaak van Thomas a Kempis al die jaren zorgvuldig was bewaard in het archief van de abdij.

De kaakreis

De vondst van Lydie van Dijk inspireerde enkele redactieleden van het *Zwols Historisch Tijdschrift* om de kaak in Frankrijk te gaan bekijken. Het gebeurt niet vaak dat Zwolse historische plaatsen van herinnering buiten de stadsgrenzen liggen. Dit was een gelegenheid die we niet voorbij mochten laten gaan. Op 20 oktober 2016 was het zover. Annèt Bootsma-van Hulten, Lydie van Dijk, Jan van de Wetering en filmer Martin de Fluiter (Videoclub Zwolle) begonnen aan de zeshonderd kilometer snelweg die ons van de abdij in Solesmes scheidde. Onderweg namen onze gedachten de vrije loop. Een bezoek aan l'abbaye Saint-Pierre de Solesmes en frère Arnaud de Castelbajac, tsja. De namen deden ons vooralsnog meer denken aan voortreffelijke flessen Franse wijn dan aan een oude Zwolse kaak. Er was dat mailtje van de frère waarin hij de aanwezigheid van de kaak bevestigde, maar zouden we het relikwie ook echt te zien krijgen? En, ongemakkelijke gedachte, hoe was het gesteld met onze beheersing van de Franse taal?

Ons hotel lag op 1800 meter afstand van de abdij, in het fraaie stadje Sablé-sur-Sarthe. Het brede, doodstille water van de Sarthe, de oude bruggen en een hoog gelegen massief landhuis uit de tijd van Lodewijk XIV verplaatsten onze gedachten moeiteloos naar een ver verleden. Gezien de geringe afstand tussen Sablé-sur-Sarthe en de abdij is het niet verwonderlijk dat beide plaatsen nauw met elkaar verbonden waren (en zijn). Het klooster werd in 1010 gesticht door Geoffrey, heer van Sablé-sur-Sarthe. De daaropvolgende eeuwen speelde het klooster een belangrijke rol in het kerkelijk leven van de streek, hoewel het klooster toen aanmerkelijk kleiner was dan het tegenwoordige.

In de tijd van de Franse revolutie kwam noodgedwongen een eind aan de religieuze activiteiten van het klooster. In 1791 moesten de zeven overgebleven monniken vertrekken. Een paar van hen die het klooster niet wilden verlaten, werden gevangen genomen en gedeporteerd naar het eiland Jersey voor de kust van Normandië. Na de revolutie werd het klooster nieuw leven ingeblazen. De in Sablé-sur-Sarthe geboren dom Prosper Guéranger (1805-1875) betrok het klooster in 1833 met een aantal volgelingen. Wat niet verwacht werd gebeurde: de gemeenschap van monniken breidde zich in de negentiende eeuw zo sterk uit, dat de bestaande gebouwen te klein

Annèt Bootsma, Jan van de Wetering en Lydie van Dijk voor hun hotel in Sablé-sur-Sarthe. (Foto Martin de Fluiter)

Filmer Martin de Fluiter.

*Toeristisch bezoek aan
Sablé-sur-Sarthe.*

*Een hoger gelegen
zeventiende-eeuws
landhuis torent boven
het stadje uit.*

werden. In die tijd besloten abt Guéranger en zijn monniken de vervallen kloostergebouwen af te breken of te restaureren. De nieuwe start was zo succesvol dat het klooster de status van abdij kreeg. In deze jaren van opbouw trad ook dom

Pita, de man die de kaak van Thomas a Kempis uit Zwolle had meegenomen, tot het klooster toe.³

Tegenwoordig wonen er ongeveer vijftig monniken in het klooster, die zich zoals dat in de tijd van Thomas a Kempis al gebruikelijk was, dienen te houden aan 'de regel van Benedictus'. De orde staat een contemplatief, spiritueel leven voor, met een zwijgplicht gedurende bepaalde uren. De stichter van het nieuwe klooster, dom Prosper Guéranger, nam ook het initiatief de eeuwenoude Gregoriaanse gezangen nieuw leven in te blazen. En zijn opvolgers namen de fakkel over. Tijdens de dagelijkse erediensten worden deze gezangen door de voltallige kloostergemeenschap in de kloosterkerk ten gehore gebracht.

Arnaud de Castelbajac

Na ons toeristisch bezoek aan Sablé-sur-Sarthe in de ochtend na onze aankomst werd het tijd om naar het doel van onze reis te gaan. Net als de monniken dat al eeuwenlang hadden gedaan, kozen wij voor de kortste weg: een smal pad langs

*Annèt Bootsma en
Lydie van Dijk via het
wandelpad langs de
Sarthe op weg naar het
klooster.*

*De benedictijner abdij
Saint-Pierre de
Solesmes, indrukwek-
kend gelegen boven de
Sarthe.*

De toegang naar het klooster.

de oever van de Sarthe, alleen geschikt voor wandelaars. Pas heel dichtbij lieten de hoge muren van het klooster zich zien. Zo hoog en massief ogen ze, dat het geheel meer op een vestingwerk lijkt dan op het vreedzame onderkomen van monniken.

Het klooster houdt de vele bezoekers buiten de deur. Alleen de kloosterkerk, het voorplein en de kloosterwinkel zijn vrij toegankelijk. In die laatste ruimte wachtten we op onze frère Arnaud. Wie zou het zijn van al die monniken in bruine pijen die

de wachtruimte in en uit lopen? En dan staat hij opeens voor ons, een bijzonder vriendelijk ogende jongeman van 29 jaar. Hij gaat ons voor naar een kale spreekkamer. Een stevige tafel, wat stoelen erom heen en aan de muur weinig meer dan een religieuze afbeelding. Het past wel bij de benedictijnen, devotie gaat er hand in hand met soberheid en bescheidenheid.

Midden op de tafel zet frère Arnaud een klein notenhouten kistje op een rond haakwerkje neer. Zo klein is het kistje dat het ongeloof toeslaat. Daar past de kaak van Thomas a Kempis met geen mogelijkheid in. Dan komt de teleurstelling: de frère wil niet gefilmd of gefotografeerd worden, opdracht van de abt. Er blijft ons niets anders over van wal te steken met onze vragen. Zo gesloten als de broeder is wat het filmen betreft, zo open is hij als gesprekspartner. Hij vertelt frank en vrij over zijn beweegredenen zijn leven in 'de wereld' op te geven voor een leven achter gesloten deuren. Het gaat hem net als zijn medebroeders om het spirituele leven, 'pour l'amour de Dieu'. En dat is meer dan alleen het

Het plexiglas kistje met briefje en de kaak.

gebed. Alles in het klooster is voor hem doordrenkt van spiritualiteit, van het schoonmaken van de eigen kamer en het onderhouden van de tuin tot de gregoriaanse gezangen aan toe. En nee, hij is met zijn 29 jaar niet de jongste monnik, er is een tijdje geleden nog een jongeman van begin twintig ingetreden.

Naast de reguliere activiteiten, waaraan alle monniken meedoen, is hij verantwoordelijk voor het grote archief. Daardoor wist hij ook dat de kaak van Thomas a Kempis in het bezit van het klooster was. Hij moet lachen om de vraag waarom de benedictijn dom Pitra er in 1847 voor koos de kaak van een augustijner monnik mee te nemen. Dat soort overwegingen spelen geen enkele rol, zegt hij. De kaak is één van de vele relikwieën die het klooster in zijn bezit heeft. Af en toe worden ze in de vitrines van de kloosterwinkel getoond aan het publiek. De monniken houden het belangrijkste werk van Thomas a Kempis, in het Frans *L'imitation de Jésus-Christ*, in ere. Tijdens maaltijden bijvoorbeeld, citeert de voorlezer van de dag eruit.

Hoogste tijd voor *le moment suprême*: frère Arnaud opent het meegebrachte kistje. Er zit tot onze verbazing een nog kleiner kistje in, dit keer van plexiglas. Bovenop ligt een briefje met in negentiende-eeuwse letters geschreven tekst:

'Maxillaire inferieur (de onderkaak) du B.x Thomas a Kempis O. de S. Augustin - obtenu par Dom Pitra.'

De broeder maakt de strik los die het kistje omsluit en onze fotocamera's leggen het historische moment vast. Het is een ontroerend moment, maar het heeft ook iets weg van heiligschennis, al is het dan 545 jaar na het overlijden van de Zwollenaar. De onderkaak, donkerbruin van ouderdom, bevat nog drie knoestige tanden. Ik voel eens aan mijn eigen onderkaak, is die ook zo klein? Ja, waarachtig.

We danken in ons beste Frans broeder Arnaud en overhandigen hem een exemplaar van het *Zwols Historisch Tijdschrift* en een fles (Franse) wijn, verpakt in een kartonnen Peperbus. Onze bedevaart naar de kaak van Thomas a Kempis zit er op. Was dit nu waar het ons allemaal om te doen was? Ja, dat was het.⁴

- * Het ligt in de bedoeling een korte film te maken van onze kaakreis. Deze film zal te zien zijn op de site van de Zwolse Historische Vereniging.
- ** Alle foto's bij dit artikel zijn gemaakt door de auteur, tenzij anders vermeld.

Frère Arnaud, die verder niet gefotografeerd mocht worden, opent het kistje.

Noten

1. *Zwols Historisch Tijdschrift*, 2016, nr. 1, p. 44-45
2. Cruise, F.R., *Thomas a Kempis: notes of a visit to the scenes in which his life was spent*, 1887
3. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Solesmes_Abbey
4. Een schat aan informatie over de abdij van Solesmes is te vinden op de volgende site: <http://www.abbayedesolesmes.fr/>

De onderkaak, met nog drie knoestige tanden, van Thomas a Kempis.

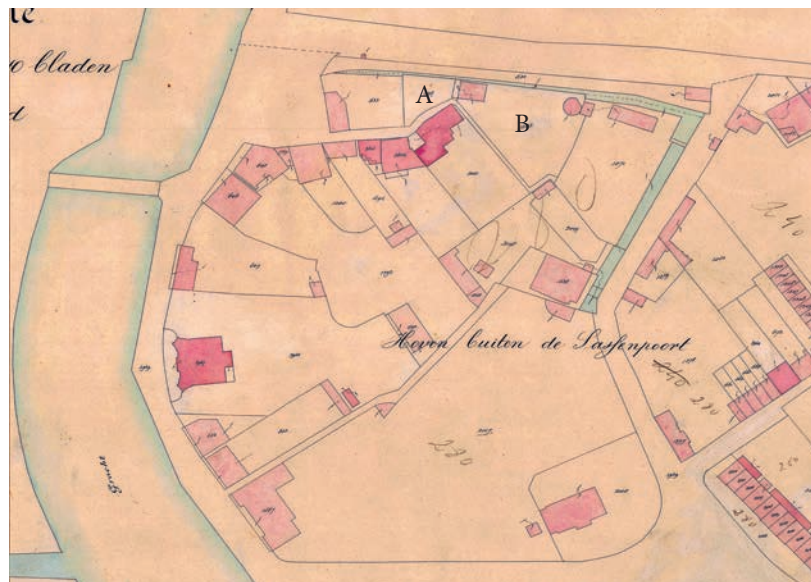
Bloemisterij Krajenbelt en Koldewee

Gerrit Banck †
en Geert Banck

Het Hoornwerk op de kadasterkaart van 1832, met links de stadsgracht en boven de Deventerstraat (nu Van Karnebeekstraat). De latere bloemisterij besloeg de percelen A en B. (Collectie HCO)

Toelichting (Geert Banck)

Mijn broer Gerrit liet bij zijn overlijden in 2016 het hieronder staande korte manuscript en bijbehorende foto's na. Aanleiding voor de tekst was een in 2009 door Kees Canters in dit tijdschrift gepubliceerd artikel over het Hoornwerk van Zwolle. Dit was eens een vestingwerk buiten de grachten bij de Sassenpoort, omgrensd door de Zeven Alleetjes, de Zuiderkerkstraat en de Van Karnebeekstraat (voorheen de Deventerstraat).¹ Gerrit wilde een aanvulling geven over de inrichting van zo'n 1800 vierkante meter terrein binnen dit gebied. Zelf jarenlang bloemist aan de Wipstrikkerallee, had Gerrit de kennis daarover uit eerste hand van onze vader Arie en onze oom Henk, beiden ook bloemisten. Ik heb aan het begin van de tekst de ligging van het terrein nauwkeuriger omschreven en een paar verduidelijkingen aangebracht. In een nawoord zal ik nog enige aanvullingen geven. De noten zijn van mijn hand.

Die GRANJES, GRANUMS, MAANDROZEN, en verdere voorten van bloemen begeert te Kopen, kan komen bij J. KRAJENBELT, buiten de Sassenpoort te Zwolle.

Uit de Overijsselsche Courant van 4 april 1828.

Bloemisterij op het Hoornwerk (Gerrit Banck)

Nog door niemand genoemd in verband met het Hoornwerk, is de bloemisterij van Krajenbelt en Koldewee. Deze bloemisterij besloeg de gehele ruimte van het huidige parkeerterrein achter de huisjes (Van Karnebeekstraat 2 en 4) naast Snackcorner Norp aan de Burgemeester van Roijensingel en de Zuiderkerk. Gerekend vanaf de Van Roijensingel liep de erfgrans aan de Van Karnebeekstraat zelf achter de tuin van het linkerhuisje tot aan de kerk. Rechts (aan de westkant) volgde de erfgrans het nog bestaande straatje om vervolgens na nummer 14 zich schuin te verbreden, de grens van de huidige parkeerplaats volgend. Tussen de bloemisterij en de Van Karnebeekstraat lag

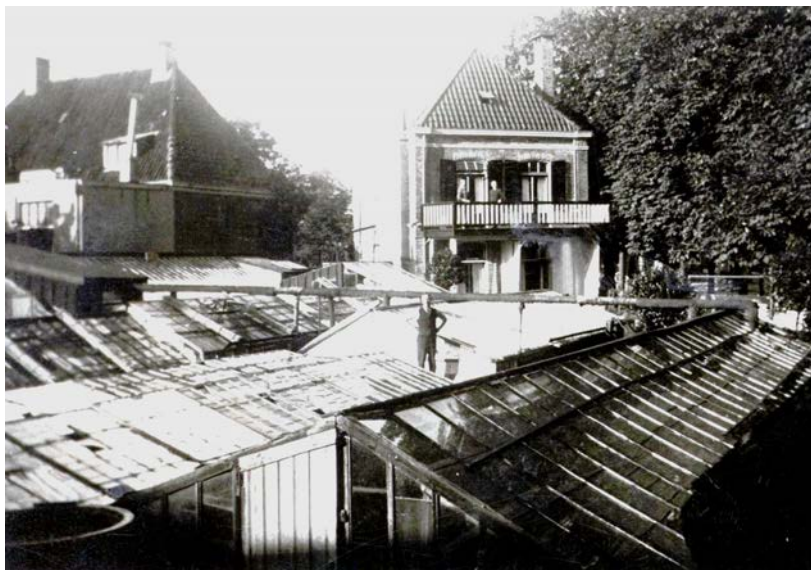
De in 1880 gebouwde woning met winkel van het echtpaar Koldewee-Krajenbelt. Links lag de lijnbaan, op de achtergrond de Zuiderkerk. Tussen de winkel en de voortuin liep een doorgang naar de lijnbaan en de Van Karnebeekstraat, toen nog Deventerstraat.

tot 1966 de lijnbaan van Derk van den Bos (*Als de Dag van Gisteren*, p. 239), in 1832 al als lijnbaan in het bezit van ene Frans van den Bos. In het bijbehorende schuurtje bevond zich het wiel dat diende om van de lijnen een touw te draaien.²

Vanwege bijgaande advertentie uit 1828 en de kadasterkaart uit 1832 met een terrein gelijk aan dat van de latere bloemisterij, meende ik dat de bloemisterij hier ook al gevestigd was. Pas later ontdekte ik dat de Krajenbelts – zowel vader Albert (1773-1845) als zoon Jan (1797-1850) – aan de Assendorper zijde woonden, op een binnenterrein tussen de Van der Laenstraat, Wagenmakerstraat, Van Ittersumstraat, Van Karnebeekstraat en het Groot Wezenland, met een doorgang naast of door de huidige winkel van Roosdorp (het gebied ten westen van de huidige Van Karnebeekstraat heette ‘Hoven buiten de Sassenpoort’, dat ten oosten ‘Assendorp’).

Vader Albert was in de periode 1829 tot 1832 belast met de directie van de aanleg en het bepoten van het Engelse Werk. Na Jans dood werd de zaak voortgezet door twee zonen van ene Egbert Krajenbelt: Gerrit (1825-1909) en Jan (1828-1915). Tussen 1873 en 1881 kochten Jan en Gerrit, telkens ieder voor de helft, de percelen grond ten westen van de lijnbaan. Op 1 mei 1880 werd op naam van Gerrit een bouwvergunning afgegeven voor een woning haaks op de Van Karnebeekstraat, die bestemd bleek voor zijn dochter en schoonzoon, het echtpaar Hendrik Koldewee (1857-1920) en Egberdina Johanna Krajenbelt.³ De bloemisterij werd voortgezet als firma, met als vennoten Gerrit, Jan en Hendrik en met als firma-naam ‘Koldewee en Krajenbelt’.

Er was in die tijd nog weinig specialisatie. Het kweken van bloemen en planten, tuinonderhoud, bloemversieringen, alles werd aangepakt en het tij zat de firma mee. Een nationale bloemen- en plantententoonstelling in 1879 in *Hotel de Zeven Provinciën* (gelegen aan wat nu de Harm Smeengekade nr. 7 is, destijds de Beestenmarkt) en drukbezochte lezingen van de ‘Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde’ stimuleren de belangstelling en de vraag naar bloemen en planten.

Omstreeks het jaar 1900 haakten de Krajenbelts af. In het Zwolse adresboek van dat jaar vinden we Gerrit als ‘zonder beroep’ en Jan als ‘tapper’, beiden wonend Assendorperstraat 2. Hendrik Koldewee zette de zaak voort tot 1919. Toen werd de firma overgenomen door de broers Arent (roepnaam Arie, 1892-1979) en Hendrik (roepnaam Henk, 1896-1977) Banck.⁴ Beiden waren kort daarvoor gedemobiliseerd, maar ze zaten allebei al in het bloemenvak. Arent begon zijn loopbaan in de bloemen in 1904 als twaalfjarige bij de nu nog bestaande bloemisterij ‘De Zeven Alleetjes’, vervolgens werkte hij in Luik

De kassen aan de achterkant van de woning / bloemisterij.

Aan het werk in de bloemisterij begin jaren negentig van de negentiende eeuw. Het kleine meisje dat op de rand van een bloembak zit is Jansje Koldewee, geboren 1889.

Visitekaartje van Arent (Arie) Banck, medefirmant van 1919 tot 1929.

en Arnhem. Hendrik koos na de hbs voor een opleiding tot marineofficier, maar werd afgekeurd. Hij koos ook voor de bloemen en begon in 1912 bij Koldewee en Krajenbelt. Hendrik trouwde op 29 maart 1921 met Jansje Koldewee, dochter van Hendrik en Egberdina Johanna Koldewee-Krajenbelt. Hendrik was in het jaar ervoor op 63-jarige leeftijd overleden. In 1929 werd de voorzijde van het woonhuis een echte bloemenwinkel met een opvallende uitbouw en grote ruiten. Arent was toen al uit de firma gestapt en een eigen bloemenzaak in de Diezerstraat begonnen.

Hendrik zette de winkel voort tot 1944. De zaak werd toen verkocht aan D.S. Starke, die op zijn beurt het geheel in 1962 aan de gemeente verkocht en zelf verder ging met een winkel op de Nieuwe Markt 26 onder de naam Koldewee. Op het vrijgekomen terrein aan de Van Karnebeek-

Reclamekaartje van de firma Krajenbelt en Koldewee.

straat opende september 1964 de gereformeerde Groen van Prinsterer-kleuterschool, die op zijn beurt in 1990 plaats moest maken voor het gemeentelijk parkeerterrein.

Nawoord: van tuinen, bloemisterij en school naar parkeerterrein (Geert Banck)

Albert Krajenbelt was kennelijk niet de eerste de beste: in feite was hij in de jaren twintig van de negentiende eeuw de uitvoerder van het door tuinarchitect Van Lunteren ontworpen plan voor het Nieuwe Werk, het huidige Engelse Werk. Dit gebeurde natuurlijk naast de gewone activiteiten: de aanleg van tuinen en het leveren van bomen, planten en bloemen. De familie zal toen niet onbemiddeld zijn geweest. In het kadaster van 1832 heeft Albert slechts een bescheiden huis met erf: het tweede perceel om de hoek bij het Groot Wezenland aan de Van Karnebeekstraat (D299, ongeveer tussen de huidige winkels Beter Horen en Foto Voerman). Op naam van zijn zoon Jan staan echter tien percelen.⁵ Zeven daarvan liggen verspreid rond de stad en worden als bouwland aangegeven, maar waarschijnlijk dienden ze voor het kweken van heesters en bomen. Gerrits beschrijving van het perceel achter of naast de huidige winkel van opticiens Roosdorp aan het Groot Wezenland klopt: het gaat om huis en tuin (D294) met een oppervlak van 710 m². Aan de huidige Assendorperstraat staan echter ook nog twee bij elkaar gelegen percelen op zijn naam: ongeveer tegenover het huidige klooster had Jan een huis met erf (D273, 220 m² en aangrenzend een tuin van 2700 m², die aan de achterzijde doorliep tot de Wagenmakersstraat (D272).⁶ Gezien het oppervlak hiervan is het waarschijnlijk dat hier de hoofdvestiging van de firma gelegen moet hebben.

Het lijkt erop, dat Jan Krajenbelt óf kinderloos was, óf kinderen had die niet in de zaak wilden, want twee neven zetten in 1850 de firma voort. Na 1873 worden, zoals Gerrit schrijft, de percelen aan de Van Karnebeekstraat aangekocht. Ze vormen nu nog precies de omvang van de parkeerplaats en weerspiegelen ook de perceelvormen, zoals aangegeven op de kadasterkaart van 1832.⁷

Het hoe en waarom van de verplaatsing van het bedrijf blijft giswerk. Ik denk dat de groei van

Zittend voor de kas omstreeks 1910. Derde van links is Jansje Koldewee.

Assendorp als volwaardige wijk grondverkoop aantrekkelijk maakte, zeker aan de Assendorperstraat.⁸ Maar het bedrijf zal zich ook meer zijn gaan specialiseren. Langs en bij de singels kwamen steeds meer welgestelden te wonen: dat betekende bijvoorbeeld een sterk toenemende vraag naar versieringen voor bals en recepties (palmen, enorme manden met bijvoorbeeld seringen). Ook werd het steeds meer gewoon om bloemboeketten en tafeldecoraties te bestellen. Kortom, de hoveniers werden steeds meer ook winkelier: de aanduiding 'bloemisterij' in de firmanaam is daar een signaal van. Het nieuwe terrein lag voor bemiddelde klanten praktisch om de hoek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op een bepaald moment na 1880, het bouwjaar van het woonhuis voor Hendrik Koldewee, een winkelpui aangebracht is, die in 1929 gemoderniseerd werd. Overigens was er ook op een bepaald moment een aparte winkel aan de oneven kant van de Van Karnebeekstraat. Op nummer 15 was de 'Touwbaan' gevestigd op naam van ene Banck.⁹ Of mijn vader (Arie Banck) of oom Henk de zaak dreef, is niet bekend en het blijft een open vraag of er eigenlijk twee winkels zijn geweest of

dat die op nummer 16 gesloten was. Ook weet ik niet wanneer 'De Touwbaan' opgeheven is. In ieder geval is in 1929 het woonhuis van een nieuwe winkelpui voorzien voor de winkel, zoals ik die gekend heb.

Hoe zag het bedrijf in mijn jeugd eruit? De vorm van het perceel is een soort zandloper (zie kaart). De kleinere boven'trechter' ligt achter de Van Karnebeekstraat 2 en 4. Vanaf Norp was het huidige straatje de grens tot aan de Van Karnebeekstraat 2 en 4. De grote basis'trechter' heeft als achtergrens de Zuiderkerk en loopt richting het straatje taps toe. Het in 1880 gebouwde woonhuis stond aan het huidige pad op de smalle strook tussen de twee percelen. In mijn tijd natuurlijk al met de winkel. Ervoor lag een bloementuin met onder meer rozen en snijbloemen. Hier mochten namelijk geen kassen of hoge begroeiing komen omdat de bewoners van de andere panden langs het straatje, met name de nummers 12 en 14, vrij uitzicht moesten houden. Achter het huis lag de kwekerij met broeibakken en kassen, waaronder een grote kas met palmen voor zaal- en podiumversieringen.

Henk en Jansje Banck-Koldewee in de kas begin jaren veertig, met een neefje, Jan Banck, geb. 1939.

Tenslotte nog een korte aanvulling op de betrokkenheid van de familie Banck. Zoals Gerit schrijft, was oom Henk al na zijn hbs-tijd bij de firma komen werken. Na de dood van Hendrik Koldewee in 1920, trouwt Henk met diens dochter Jansje, zeven jaar ouder dan hijzelf. Zij was gehandicapt en kon geen kinderen krijgen. Mijn vader, vier jaar ouder dan zijn broer, was nog vrijgezel. Samen hebben zij, kennelijk in 1919, de firma voortgezet maar tante Jans was de erfgename en 'had de centjes', zoals mijn vader wel eens zei. De samenwerking ging aanvankelijk goed, oom Henk was meer een kweker, mijn vader een echte bloemist. Hij wilde een meer moderne, meer dynamische aanpak van het bloemenvak en dat ging op een zeker moment toch wringen. Toen hij, de verstokte vrijgezel van 34, in 1926 op een dansles mijn moeder van 23 leerde kennen, kwam er natuurlijk een extra stimulans bij om een eigen bloemenwinkel, het liefst in een drukke winkelstraat, te beginnen. Het werd in voorjaar 1929 de Diezerstraat 95-I, op de hoek van de Botervatstraat, tegenover de Mandjesstraat (juwelier Smid was juist verhuisd naar een pand naast de vroegere C&A). Zij huwden toen ook. Het lijkt mij geen toeval dat in 1929 ook oom Henk een moderne winkelpui aan het huis liet bouwen.

Maar dat is gissen... en daarna kwam in oktober de beurskrach van New York. Beide broers kregen het moeilijk. Er werd nooit over elkaar gepraat, maar ik heb toch de indruk dat toen de neergang van de bloembinderij Krajenbelt en Koldewee definitief inzette.

* Alle afbeeldingen bij dit artikel komen uit de collectie van de familie Banck, tenzij anders vermeld.

Noten

1. Kees Canters, 'Het Hoornwerk van Zwolle. Een merkwaardig verlopende straat en twee bijzondere voordeuren', *Zwols Historisch Tijdschrift*, 26 (2009) nr.4, 158-166
2. Nog na de Tweede Wereldoorlog heb ik zelf de touwbaan in bedrijf gezien. Het grote wiel stond achterin het loodsje bij de Zuiderkerk. Om de zoveel meter stonden midden op de baan palen met grote ijzeren haken. Vanuit de loods, waar het wiel ronddraaide, kwamen dunnere touwlijnen die om elkaar gewikkeld werden tot een forse kabel. Iemand hield die vast en achteruitlopend trok hij zo de kabel langs de hele baan, steeds een haak gebruikend om het touw op te laten rusten.
3. Hendrik Koldewee, tuinman, was de zoon van een gruttersknecht uit Deventer. Met zijn huwelijk in september 1880 werd zijn band met de firma als het ware bezegeld.
4. Zie voor Hendrik Banck ook Geert Banck "Veel heil en zegen in het Nieuwe Jaar!!!" Een nieuwjaarsbrief in oorlogstijd', in: *Zwols Historisch Tijdschrift* 33 (2016) nr.4, 220-222
5. In de gedigitaliseerde kadastragegevens wordt de naam Kraaijenbeld of Kraaijenveld gebruikt. Er komen wel meer van dit soort spelfouten voor, waardoor veilig kan worden aangenomen dat dit er ook één is.
6. Op de minuutplan lijkt ook een koepeltje ingetekend te zijn, maar die is niet in het register vermeld.
7. Kadastrale nummers 571, 72, 74 en 78. Op het laatste kavel lag een huis met tuin en erf, waarbij de ligging van het huis zelf op de plek gelegen lijkt te hebben van de huidige twee huisjes aan het pleintje bij Norp.
8. Oom Henk had in mijn jeugd overigens nog een tuinperceel aan de Assendorperdijk.
9. Met dank aan Kees Canters. Op de bouwtekening van 1929, waarvan hij een kopie in bezit heeft, staat de negentiende-eeuwse pui weergegeven bij het 'Grondplan. Bestaande toestand'. Ook de gegevens over 'De Touwbaan' zijn van hem afkomstig.

Zwollerkerspel: gordel en levensader rondom de stad

Een boek over Zwollerkerspel vraagt een mensenleven, aldus Harm Schelhaas in het herinneringsboekje *ZwollerKerspel Rond*, dat bij de opheffing van deze plattelandsgemeente per 1 augustus 1967 werd uitgereikt aan alle 'huisvaders'.

De opheffing was mede het gevolg van landelijk beleid dat vorm kreeg in de Tweede Nota Ruimtelijke ordening van 1966. Daarbij werd aan Zwolle een belangrijke rol toebedeeld: de stad moest industrialiseren en uiteindelijk uitgroeien tot een gemeente van ten minste 250.000 inwoners. Zwolle, zo was na de oorlog wel duidelijk geworden, had nieuwbouwwijken nodig en industrieterreinen, maar lag ingekneld binnen Zwollerkerspel. Na de samenvoeging met deze omliggende gemeente was het grondgebied van de stad in één keer vervijfvoudigd, van 2.000 naar 10.000 hectare, en was het aantal inwoners met bijna 13.000 personen toegenomen. Zwolle kreeg daarmee de macht over het buitengebied, die het voor 1802 ook al had gehad, terug.

Zwollerkerspel, zijn inwoners en zijn geschiedenis werden met de opheffing óók deel van Hasselt, dat ruim 4.000 hectare kreeg toebedeeld, én van de toenmalige gemeentes Genemuiden, IJsselmuiden en Heino, die samen de rest kregen.

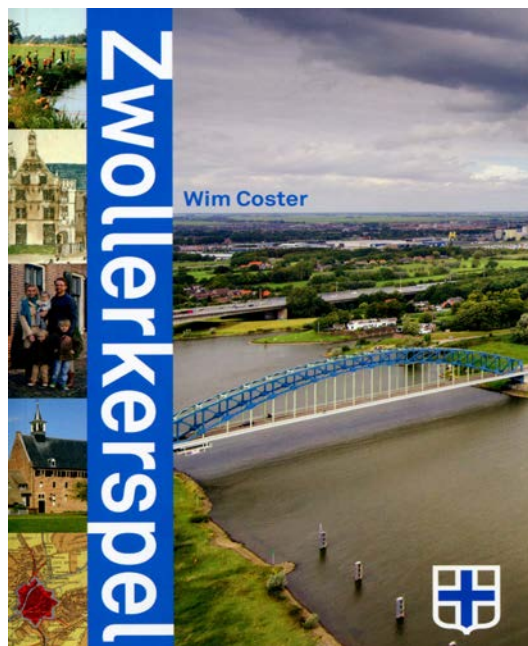
Opzet

Toen ik enkele jaren geleden bij uitgeverij Waanders & De Kunst met het voorstel kwam voor een boek over Zwollerkerspel had ik een uitgave in gedachten als *Het Zwolle Boek*. In 2013 had ik daarvoor de eindredactie had gedaan. Zo ontstond een handzame publicatie met zo'n driehonderd teksten van tien verschillende auteurs van maximaal honderdvijftig woorden met telkens één illustratie per (vierkante) pagina en bij elke historische periode een korte inleiding.

Het Zwolle Boek vormde indirect ook de aanleiding tot *Zwollerkerspel*. Want dit gedeelte van de huidige gemeente Zwolle was er volgens mij, bij nader inzien, ondanks zijn enorme oppervlakte nogal karig vanaf gekomen. Ik liet de gedachte aan een soortgelijk 'blokboek' als voor Zwolle los, omdat daarmee opnieuw onvoldoende recht zou worden gedaan aan de rijke geschiedenis van het voormalige kerspel. Ook verliet ik de opzet die zou aansluiten bij de fiets- en wandelroute van het bekende 'Rondje Zwolle', want die zou weer geen recht doen aan de wordingsgeschiedenis van het gebied.

Het werd uiteindelijk de traditionele aanpak met de tijd, de chronologie, als leidraad, maar dan wel vanuit het perspectief van het platteland. En: op basis van reeds bestaande literatuur, de monumentale *Geschiedenis van Zwolle* uit 2005

Wim Coster

Wim Coster, *Zwollerkerspel, Een gordel van blauw en groen rondom de stad*, Waanders, Zwolle 2017. 224 pp. ISBN 9789462620827. Prijs € 19,95.

Windesheim en op de Agnietenberg. De polder van Mastenbroek. Adel, voorname dames en heren in een krans van havezaten en buitenplaat-sen. Een wilde deerne in de bossen bij Kranen-burg. Boeren in het lege land. De dichter Rhijnvis Feith op Boschwijk. Bruggen, veren, vaarten en spoorlijnen. Een voetbalinterland in Spoolde. Agrarisch kapitaal. Oorlog in de lucht en op het platteland. Van Zalné naar Sobibor. Burgers en burgemeesters op de bres, als gemeenschap en gemeente. IJssel, Vecht en Zwartewater.

Kortom: voor *Zwollerkerspel*, een gordel van blauw en groen rondom de stad moest ik kiezen. Zeker niet het gemakkelijkste onderdeel bij het maken van dit boek.

Aan de oorlog op het platteland worden vijftien pagina's gewijd, met bijzondere aandacht voor de oorlog in de lucht en het verhaal van de joodse inwoners.

Van Zandhove en Landwijk naar Auschwitz, Mauthausen en Sobibor

Zeven joden telde Zwollerkerspel volgens het *Herinneringsboek Joods Zwolle 1940-1945*. Eén van hen, L.G. Lezer, wordt als geneesheer-directeur van het joodse ziekenhuis in de Voorstraat genoemd in Kees Ribbens' *Bewogen Jaren* over Zwolle in de Tweede Wereldoorlog. Maar net als dokter Lezer ontkwam geen van de anderen aan deportatie en de dood in een Duits vernietigings-kamp.

Aan de Hollewandsweg 19 in Hoog-Zuthem, in het koetshuis van huize Zandhove, woonden de handelsreiziger Siegfried Leo Rudelsheim, zijn vrouw Betje Rudelsheim-Davidson en hun dochtertje Hendrika. In oktober 1943 werden zij weggevoerd naar Westerbork. Aannemelijk is dat Siegfried Leo via een werkkamp is gedeporteerd en dat zijn vrouw Betje en hun dochtertje Hendrika volgden via het Gymnasium Ceele, waar op 2 en 3 oktober 1942 een grote groep joden werd ondergebracht alvorens op transport te worden gesteld.

Ze slaagden er alle drie in lang in Westerbork te blijven. Op 4 september 1944 werden ze naar

Theresiënstadt gedeporteerd. Vandaar ging Siegfried Leo op 29 september naar Auschwitz. Zijn vrouw en dochter volgden op 4 oktober en werden daar na aankomst vermoord. Als hun overlijdensdatum geldt 6 oktober 1944. Siegfried Leo werd klaarblijkelijk dwangarbeider en kwam – vermoedelijk na dodenmarsen – terecht in Mauthausen, waar hij op 23 april 1945 stierf. Hij staat vermeld in het (niet geheel foutloze) *Herinneringsboek Joods Zwolle* en (dus) ook op de herinnerings-plaquettes in de synagoge als zijnde overleden in Auschwitz, op 6 oktober 1944. Zijn overlijdensakte, gebaseerd op onderzoek van onder andere het Rode Kruis, geeft echter Mauthausen 23 april 1945.*

Op zaterdagochtend 3 oktober 1942 stond een politiemann voor de deur van het noordelijk deel van huize Landwijk. Daar, op het adres Zalné D2 – tegenwoordig Kuyserhuislaan 6 op de hoek met de Heinoseweg – woonden de joodse arts Lion Gerzins Lezer, zijn vrouw Henriëtte Lezer-Fischel en hun beide zoontjes Coenraad en Alfred.

Ze waren hier terechtgekomen, omdat Lion in hun vorige woonplaats Wijhe zijn beroep als apotheekhoudend arts niet meer kon uitoefenen. Althans, vanaf 22 november 1940 mocht hij geen niet-joodse patiënten meer behandelen. Een

Trouwfoto van Lion Lezer en Henriëtte Fischel, Amsterdam 22 mei 1934. (Historische Vereniging Wijhe)

Coenraad (links) en Alfred Lezer. De Stolpersteine liggen nu schuin voor het hek waar zij op zitten. (Historische Vereniging Wijhe)

ander nam zijn plaats in. Daarna had hij zich nog een tijdje ingezet voor joodse patiënten in onder andere Wijhe en Deventer. Per 1 mei 1941 had hij zich gevestigd in de buurtschap Zalné. In Zwolle had hij de leiding gekregen over het joodse ziekenhuisje in de Voorstraat op nummer 41, waar vijftien patiënten waren opgenomen.

Aan de oproep voor wat de eerste grote deportatie vanuit Zwolle naar vernietigingskampen in Oost-Europa zou blijken te zijn, hadden Lion en Henriëtte Lezer geen gevolg gegeven. Ze waren op vrijdag 2 oktober dus niet verschenen in de gymzaal van het Gymnasium Celeanum aan de Veerallee in de stad. Onder de vermoedelijk 82 mensen die wel gingen, waren veel familieleden van joodse mannen die tewerk waren gesteld in kampen in de regio. Die mannen zouden ook naar Westerbork gaan om daar, zo luidden de verlokkelijke berichten, te worden verenigd met hun familie. Die verlokking gold niet voor de bewoners van het noordelijk deel van Zalné D2. Het gezin Lezer was immers nog bijeen, mogelijk omdat Lion, arts sinds 1931, beroepshalve was 'vrijgesteld'.

Ter nagedachtenis aan het gezin Lezer werden door de Stichting Zwolse Stolpersteine op vrijdag 30 juni 2017 voor het pand Kuyershuislaan 6 in Zalné vier Stolpersteine onthuld. Vlnr. Jaap Hagedoorn, voorzitter Stichting Zwolse Stolpersteine, Ruut Hoogendoorn, zoon van de opvolger van Lion Lezer in Wijhe, Jules ten Berg, namens de Zwolse Huisartsen. (Foto Annèt Bootsma)

Maar nu leek er geen ontkomen meer aan, ook al lag het echtpaar ziek te bed en slaagde Henriëtte erin nog snel een hele doos slaappoeders tegelijk in te nemen. Het resultaat was, dat de twee per ambulance naar het katholieke ziekenhuis in Zwolle werden gebracht. Het transport naar Westerbork ging voorlopig niet door, maar dat betekende slechts enig uitstel van het lot dat ook dit gezin stond te wachten.

Op 6 april 1943 werd bekend dat alle joden, uitgezonderd de gemengd gehuwden en de zogenoemde half- en kwartjoden, Overijssel en Gelderland uiterlijk op 10 april moesten hebben verlaten. Het gezin Lezer werd nu vanuit Zwollerkerkerspel alsnog gedeporteerd en kwam op 9 april aan in Kamp Vught. Vervolgens werden Lion (38), Henriëtte (35), Coenraad (8) en Alfred (6) op 6 juli vanuit het doorgangskamp Westerbork gedeporteerd naar het Poolse vernietigingskamp Sobibor. Daar werden zij op 9 juli 1943 vermoord.

Een nieuwe kijk

Onverwacht kreeg ik de beschikking over in maart 2017 boven Zwolle(rkerspel) gemaakte luchtfoto's. Laat weliswaar, maar te mooi, om ze niet te gebruiken. De uitgever besloot tot een extra katern en zo kon elk hoofdstuk beginnen met een spread over twee volle pagina's. Grofweg de hele voormalige gemeente kon daarmee in beeld worden gebracht en dat bood me letterlijk een nieuwe kijk op de geschiedenis. In één blik.

Op en nabij de plaats waar nu jaarlijks tienduizenden recreëren, het verkeer over de snelweg raast, een bedrijventerrein groeit en nog steeds een veer over de Vecht gaat, liepen, getuige de vondst van een vuistbijl bij Haerst, zo'n 100.000 of meer jaren geleden Neanderthalers rond. Daar ook werd in de Tachtigjarige Oorlog strijd geleverd, verbleven heren en dames van stand op hun havezates, lag een voorhaven voor de handel op Amsterdam, voeren zwaarbeladen schepen, of vlogen ze tijdens de oorlog in de lucht, halen zandzuigers ondertussen nog steeds een oeroude geschiedenis naar boven ...

Tegelijkertijd bestaan er ook voor dit gebied (in het boek regelmatig gebruikte) momentopnames van kadasterkaarten uit de jaren 1822-1832.

Ze laten nauwgezet zien hoe land en water er in die jaren bij lagen en nodigen uit om veranderingen in de bijna twee eeuwen sindsdien te beschrijven. Deze provincie is dankzij de Stichting Kadastrale Overijssel gezegend met een volledige geografische beschrijving van de jaren rond 1832. Luchtfoto's zijn gemakkelijker dan ooit te maken en dus zou in elke Overijsselse gemeente een project '1832-2017' kunnen worden opgepakt. Zo kan bijna elke vierkante kilometer, zelfs in een nieuwbouwwijk, zijn geschiedenis krijgen. 'Vierkanten van herinnering', als een variant op het bekende concept 'Plaatsen van herinnering'. Te beginnen in Zwollerkerkerspel. Al vrees ik wel, dat hier tussen droom en daad wetten in de weg zullen staan. En praktische bezwaren.

Na 1967

De halve eeuw na de opheffing passeert in het boek in de vorm van een korte epiloog, een aantal foto's en een interview met burgemeester Henk Jan Meijer van Zwolle. Hij bemerkte kort na zijn

De Stolpersteine voor de familie Lezer. (Foto Ineke Walrave)

aantreden in 2000 nog wel degelijk iets van het oude sentiment rond de voormalige gemeente. Toen hij namelijk als burgemeester naar Berkum, voorheen gelegen binnen Zwollerkerspel, toog om daar een echtpaar te feliciteren met het zestigjarig huwelijk, bleek hij tot zijn verbazing voor hen nog steeds uit een andere gemeente, Zwolle (!), te komen. Het kwam allemaal toch nog goed.

Anno 2017 daarentegen is lang niet voor iedere inwoner van Zwolle nog duidelijk wat Zwollerkerspel nu eigenlijk was en wat deze gemeente heeft betekend voor de stad. Eén ding moge duidelijk zijn: Zwolle is meer dan de stad. Misschien moeten de Vrienden van de Stadskern nog maar eens gezelschap krijgen van een Kern van Vrienden rondom de Stad.

Van een boek komt een boek

Eén van de, overigens niet onbekende, verhalen in *Zwollerkerspel* gaat over een meisje dat in 1717 werd aangetroffen in de bossen van Kranenburg. Ze was schamel gekleed, had een donkere huid en kon slechts een paar kreten uitstoten. Hoe 'de wilde deerne' heette en waar ze vandaan kwam, was een raadsel. Het stadsbestuur bracht haar onder bij een weduwe aan de Ossenmarkt. In archieven van de stad Zwolle vond archivaris Wim

Huijsmans van het Historisch Centrum Overijssel daarvoor enkele jaren geleden schriftelijke bewijzen.

In landelijke kranten werd destijds over het meisje geschreven. Daarbij werden ook enkele van haar bijzondere kenmerken genoemd, zoals twee aan elkaar gegroeide tenen aan de linkervoet en kuiltjes in haar wangen en kin. Uiteindelijk meldde zich een vrouw uit Antwerpen als haar moeder. Toen de twee elkaar op 22 maart 1718 ontmoetten, was hun band al snel duidelijk. Het meisje en haar moeder vertrokken vervolgens naar Antwerpen en daarna bleef het stil rond het meisje. Wel werden over dit 'wolfskind', *Puella Transisalana*, al in de achttiende eeuw, maar ook nog recent, tal van wetenschappelijke en andere artikelen geschreven.

Ik heb het onderwerp opgepakt en hoop er volgend jaar, 300 jaar na dato en ook op basis van onderzoek in Antwerpen, bij uitgeverij Balans in Amsterdam een boek over te publiceren. Ook nu onder het motto: van een boek komt een boek!

* www.stolpersteine-zwolle.nl, www.digitaalmonument.nl. Met dank aan Wim Huijsmans en Piet den Otter voor de informatie over het gezin Rudelsheim.

Havezate De Kranenburg in Berkum omstreeks 1840. De 'wilde deerne' werd een eeuw eerder in de bossen van de havezate aangetroffen. (Collectie HCO)

Auteurs

Geert Banck (1937) is emeritus hoogleraar Antropologie van Brazilië. In december 2016 verscheen van hem *Van de Javaanse suikercultuur naar de Nederlandse elitecultuur. Twee generaties in de 19e eeuw: Johann Erich en John Eric Banck*. Deze Bancken zijn geen familie.

Gerrit Banck (1931-2016) groeide op in de Diezerstraat, waar zijn vader een bloemenzaak had. In 1954 begon hij zijn eigen bloemisterij aan de Wipstrikkerallee/Herenweg. Deze zaak bleef bestaan tot z'n pensionering in 1997. Gerrit was zeer geïnteresseerd in de Zwolse en in zijn eigen familiegeschiedenis.

Wim Coster (1953) is historicus en was werkzaam in het onderwijs, de uitgeefwereld en het archiefwezen. Hij publiceerde verschillende historische werken en promoveerde aan Wageningen Universiteit op het proefschrift *Baron op klompen*, een biografie over de voortrekker op velerlei gebied mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis. Van zijn hand verscheen in april 2016 *De barones en de dominee*. Een verboden liefde in de negentiende eeuw en in mei 2017 *Zwol- lerspel, Een gordel van blauw en groen rondom de stad*.

Jan M.E.H. Gulikers (1947) volgde de opleiding gymnasium α aan het Henric van Veldeke College in Maastricht. Hij studeerde psychologie aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen en later ook onderwijskunde aan de Noordelijke Leergangen in Zwolle. Een groot deel van zijn werkzame leven was hij directeur van de opleidingen Zorg, Welzijn en Educatie van het Deltion College.

Wim Huijsmans (1948) was jarenlang als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Zwolle en na de fusie aan het Historisch Centrum Overijssel. Hij is nu als vrijwilliger betrokken bij diverse historische projecten.

Frank Inklaar (1957) is historicus. Hij is werkzaam bij de faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen van de Open Universiteit. Daarnaast was hij onder meer eindredacteur van *Zwolle-Zuid, Een geschiedenis tussen stad en IJssel* (2010) en auteur van *Aa-landen, Een geschiedenis in rood, groen en blauw* (2011) en *Ken je Zwolle* (2015).

Ingrid Petiet (1952) was docente Nederlands aan diverse scholen voor voortgezet onderwijs. Sinds ruim twintig jaar is ze als rondleider verbonden aan de permanente tentoonstelling in de synagoge te Zwolle.

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden. Tegen overlegging van uw factuur (samen met uw legitimatiebewijs) heeft u tevens gratis toegang tot het Stedelijk Museum Zwolle.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur,
Lydie van Dijk, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Harry Stalknecht,
Steven ten Veen, Jan van de Wetering

Redactieadres

Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle
E-mail: annetbootsma@home.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Johan Teunis, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten, Jan Kam

Website

www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Johan Teunis, telefoon 038 4227799
Postbus 1448, 8001 BK Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en contributie ZHV

Adreswijzigingen: via e-mail zhv@mijntijdschrift.com of
telefonisch 088 2266676
Opgeve nieuwe leden: via www.zwolsehistorischevereniging.nl

Opzeggingen: vóór 1 oktober lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)
Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog
Opmaak: Different Design Deventer
Druk: Coenradi, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | **IQ.NL**
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

*Voor iedereen met belangstelling
voor de geschiedenis van Zwolle*

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift*
gratis toegang tot het Stedelijk Museum Zwolle en
thema-avonden

**Word nu lid
voor slechts 25 euro per jaar!**

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

De Zwolse Historische Vereniging participeert in
het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis

ZWOLLE

Rondleiding op afspraak

038 422 48 23

www.vrouwenhuiszwolle.nl

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> stadsarchief van Zwolle

www.historischcentrumoverijssel.nl

Zalsman, drukker sinds 1857

Uw partner voor:

- Drukken
- Printen
- ICT
- Web2Print
- Warehousing

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Hét kan bij Zalsman. Persoonlijk, veelzijdig en duurzaam.